

Uspostavljanje programa za postupanje sa počiniocima nasilja u porodici i nasilja nad ženama

**Analiza pravnog okvira na Kosovu *
i izveštaj o dobrim praksama**

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Uspostavljanje programa za postupanje sa počiniocima nasilja u porodici i nasilja nad ženama

**Analiza pravnog okvira na Kosovu *
i izveštaj o dobrim praksama**

Autor:

Cristina Oddone

Donjeta Morina

Domaći konsultant

Januar 2021. god.

* Svako upućivanje na Kosovo, bilo na teritoriju, institucije ili stanovništvo, u ovom tekstu biće shvaćeno u potpunosti u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i bez štete po status Kosova.

Šadržaj

Zahvalnice	4
Skraćenice i akronimi	5
REZIME	7
1. UVOD	9
1.1 Delokrug studije	9
1.2 Metodologija	10
2. MEĐUNARODNI STANDARDI ZA PROGRAME ZA POČINIOCE	11
2.1 Od prakse zajednice do međunarodnog prava o ljudskim pravima	11
2.2 Član 16. Istanbulske konvencije	12
2.3 Član 16. u izveštajima grupe GREVIO	13
2.4 Standardi kvaliteta i smernice za rad sa počiniocima	13
3. KONTEKST KOSOVA*	15
3.1 Lokalni kontekst	15
3.2 Rodna ravnopravnost i nasilje nad ženama: istorijska perspektiva	15
3.3 Trenutno stanje i rasprostranjenost nasilja u porodici na Kosovu*	17
4. PROGRAMI ZA POČINIOCE NA KOSOVU*	19
4.1 Pravne mere i mere praktične politike usmerene na počinioce nasilja u porodici	19
4.2 Eksperimentalne prakse za postupanje sa počiniocima	20
4.3 Opšta primena programa za počinioce širom Kosova*	22
4.4 Zaključci	34
5. PROGRAMI I PRAKSE IZ BALKANSKOG REGIONA	35
Preporuke	39
DODATAK I: OKVIR O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I NASILJU NAD ŽENAMA	43
DODATAK II: SPISAK KONSULTOVANIH SUBJEKATA	44
Bibliografija	45

Zahvalnice

Ovo istraživanje je sprovedeno u okviru projekta Saveta Evrope „Jačanje borbe protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici na Kosovu* - Faza II“.

Savet Evrope želi da se zahvali konsultantima u projektu, gđi Donjeti Morina na pomoći u istraživanju podataka i gđi Kristini Odon na izradi ovog izveštaja.

Takođe, posebna zahvalnost upućena je relevantnim vlastima i zainteresovanim stranama na Kosovu* za njihov dragocen doprinos tokom sprovođenja ovog istraživanja.

Skraćenice i akronimi

KESONŽ	Konvencija e eliminisanju svih oblika nasilja nad ženama
SLŽD	Savetodavna linija za žene i devojčice (Albanija)
SLMD	Savetodavna linija za muškarce i dečake (Albanija)
CDSOR	Centar za društvene studije i održivi razvoj
CSR	Centar za socijalni rad
NP	Nasilje u porodici
EU	Evropska unija
FRA	Evropska agencija za osnovna prava
RZN	Rodno zasnovano nasilje
GREVIO	Grupa stručnjaka za akciju protiv nasilja nad ženama
KAS	Kosovska agencija za statistiku
KCLT	Kosovski centar za lečenje traume
KFPI	Kosovski forenzičko psihijatrijski institut
KPRR	Kosovski program za rodnu ravnopravnost
MŽK	Mreža žena Kosova
ZRP	Zakon o ravnopravnosti polova
ZZD	Zakon o zaštiti od diskriminacije
MONT	Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije
OSRR	Opštinski službenici za rodnu ravnopravnost
MP	Ministarstvo pravde
MoR	Memorandum o razumevanju
SOP	Standardne operativne procedure
PNHZ	Privremeni nalog za hitnu zaštitu
SPKZ	Služba za procenu i klasifikaciju zatvorenika
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNFPA	Fond Ujedinjenih nacija za stanovništvo
NNŽ	Nasilje nad ženama
WAVE	Žene protiv nasilja u Evropi
IBSŽ	Inicijativa za bezbednost i sigurnost žena
EMRSP	Evropska mreža za rad sa počiniocima

Rezime

Nakon prvog zakona o ravnopravnosti polova donetog 2004. godine, Kosovo* je preduzelo važne korake za prevazilaženje rodne diskriminacije, izradom sveobuhvatnog pravnog i političkog okvira za promociju prava žena i sprečavanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Uzimajući u obzir dosadašnji napredak, ovo istraživanje ima za cilj procenu stanja u pogledu postupanja sa počiniocima, prvenstveno rešavanje jaza i nedostataka u koncepciji i primeni mera usmerenih na nasilnike u porodičnom odnosu. Budući da je Skupština Kosova* izglasala direktnu primenljivost Istanbulske konvencije u septembru 2020. godine, za međuinstitucionalni odgovor na nasilje u porodici potrebno je, takođe, uspostavljanje programa za počinioce (član 16. „Programi preventivne intervencije i programi za rad sa počiniocima nasilja“).

Ovom studijom se podseća kako je uvođenje programa za počinioce postepeno postalo pitanje od značaja u zakonu o ljudskim pravima i dati su međunarodni standardi kvaliteta i smernice u tom pogledu. U izveštaju se zatim ispituje stanje na Kosovu*, na osnovu kako kancelarijske analize, tako i kvalitativnog istraživanja. Detaljni razgovori sa ključnim zainteresovanim stranama doneli su značajna otkrića, na primer, postojanje dve eksperimentalne inicijative usmerene na počinioce: pilot projekat koji je započela Sigurna kuća u Đakovici i program koji je uspostavio SIT centar u Prištini. Studijom se zatim detaljno opisuje praktična primena programa za počinioce širom Kosova* uzimajući u obzir tri glavna područja: (1) pristup programima za počinioce; (2) Koordinisana politika i saradnja sa službama za podršku ženama; (3) Rodna perspektiva i minimalni standardi za rad. U svakom odeljku opisani su uslovi za uvođenje programa, kako je navedeno u međunarodnim standardima i u prvim izveštajima grupe GREVIO o oceni stanja.

Analiza pokazuje još uvek ograničenu i netačnu upotrebu programa za počinioce nasilja u porodici i mali broj prestupnika na lečenju, što potvrđuje prethodne istrage koje sugerišu da postupanje sa počiniocima, kako je predviđeno Istanbulskom konvencijom, faktički nije dostupno na Kosovu* (Savet Evrope 2017). Čini se da ni programi za upravljanje besom u pritvorskim centrima, niti lečenje umnih poremećaja koje se nudi u psihijatrijskim bolnicama, ne ispunjavaju međunarodne standarde u ovoj oblasti. Izgleda da nedostaju protokoli ili sporazumi sa službama za podršku ženama, čiji je cilj osiguranje bezbednosti i zaštite žrtava. U postojećim zakonima i pravilnicima usredsređenim na počinioce nedostaje i rodna perspektiva i shvatanje nasilja u porodici kao javne stvari. Preovlađivanje medicinskog pristupa usredsređenog na individualne slučajeve počinilaca sa umnim poremećajem ili problemima zavisnosti ne obuhvata nasilje muškaraca nad ženama kao društvenu pojavu povezanu sa rodno zasnovanim strukturalnim nejednakostima.

U izveštaju se preporučuje razvoj znanja i kompetencija o postupanju sa počiniocima na Kosovu*, obezbeđivanjem adekvatne obuke za stručnjake, usvajanjem doslednih smernica i definisanjem kriterijuma za licenciranje organizacija zaduženih za vođenje programa. Takođe, predlaže se reforma zakonodavnog i okvira praktične politike u pogledu primene programa i poboljšanje inicijativa u oblasti prevencije, posebno usmerenih na dečake i muškarce. Najbolje prakse država potpisnica Istanbulske konvencije mogu poslužiti kao referenca za osmišljavanje i uspostavljanje programa za počinioce na Kosovu*. Pored toga, u izveštaju su ponuđeni primeri obećavajućih inicijativa iz drugih balkanskih zemalja.

Ova studija deo je projekta Saveta Evrope „Jačanje borbe protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici na Kosovu* - Faza II“, čiji je cilj jačanje kapaciteta organa zaduženih za pružanje usluga žrtvama i za uvođenje programa za počinioce sa ciljem da se poboljša sveobuhvatan odgovor Kosova* na nasilje nad ženama i nasilje u porodici.

1. Uvod

Nasilje nad ženama međunarodno je priznato kao oblik diskriminacije nad ženama i kao kršenje ljudskih prava žena. Podaci pokazuju da je svaka treća žena u Evropskoj uniji (EU) doživela neki oblik fizičkog i / ili seksualnog napada od svoje 15. godine (FRA 2014). Nasilje u porodici posebno nesrazmerno pogađa žene: iako muškarci, takođe, mogu biti mete nasilja nad intimnim partnerima, žene predstavljaju veliku većinu žrtava, a muškarci veliku većinu počinitelja.

Sa ciljem promene stavova i prevazilaženja rodni stereotipa, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) jasno naglašava potrebu za uključivanjem dečaka i muškaraca u prevenciju nasilja nad ženama. Pre nego što neki dečak ili muškarac postane potencijalni počinitelj, ima dovoljno prostora da mu se omogući da napreduje u nenasilnim odnosima sa ženama u kom postoji poštovanje.

Sadržanom u Poglavlju III o „Prevenciji“, članom 16. Istanbulske konvencije zahteva se od država potpisnica da uspostave programe za počiniocima koji su usmereni na počiniocima nasilja u porodici i seksualne prestupnike. Istraživanja i praksa u ovoj oblasti pokazali su da ove intervencije, bilo da se zasnivaju na dobrovoljnom ili obaveznom učešću, mogu smanjiti rizike za dalje i teže oblike zlostavljanja. U kontekstu postupka evaluacije od zemlje do zemlje, Grupa stručnjaka Saveta Evrope za akciju protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (GREVIO) – telo zaduženo za nadgledanje primene Istanbulske konvencije od strane država potpisnica – zapažila je širok spektar praksi u vezi sa ovom odredbom. Programe za počiniocima mogu voditi organizacije civilnog društva ili zakonske agencije kao što su službe za uslovne kazne i zatvorske uprave. U svim slučajevima, one bi trebalo da daju najveći značaj bezbednosti žrtava, i u tu svrhu ih treba razvijati u tesnoj saradnji sa službama za podršku ženama, u skladu sa međunarodnim standardima i najboljom praksom.

1.1 Delokrug studije

Glavni cilj ovog istraživanja je procena trenutnog pravnog i okvira praktične politike na Kosovu* koji se odnosi na postupanje sa počiniocima rodno zasnovanog nasilja. Ostali ciljevi su: utvrđivanje jaza i potreba u ovoj oblasti; pronalaženje iskustava u praktičnoj primeni programa za počiniocima širom zemlje, uključujući eksperimentalne prakse i pilot projekte; davanje ilustrativnih primera obećavajućih i alarmantnih praksi iz drugih zemalja; predlaganje preporuka za buduće akcije, u skladu sa međunarodnim standardima i smernicama.

Iako se članom 16. Istanbulske konvencije, takođe, zahtevaju programi za seksualne prestupnike, ovaj izveštaj se odnosi samo na počiniocima nasilja u porodici. Do danas nema dostupnih informacija o bilo kom konkretnom zakonu, standardima, protokolima ili dostupnim programima koji su usmereni na seksualne prestupnike na Kosovu*. Ovaj jaz može zavisi od činjenice da su na Kosovu* seksualnom nasilju i silovanju posvetili manje pažnje – kako u pogledu praktične politike tako i zakona – u poređenju sa pojavom nasilja u porodici, gde su smernice i standardni operativni postupci (SOP) uglavnom osmišljeni i sprovedeni. Čak i ako su seksualno nasilje i silovanje, uključujući silovanje u braku, i dalje široko rasprostranjeni i nedovoljno prijavljeni na Kosovu*, posebne strategije za rešavanje ovog problema još uvek nisu uspostavljene (MŽK 2016; WAVE 2019). Sada, ne postoje posebni pravilnici usmereni na seksualno nasilje i ne postoje specijalizovane službe za podršku ženama koje su bile izložene ovom obliku zlostavljanja, kao što su krizni centri za silovanje ili kompleti za silovanje za zdravstvene radnike. U slučaju da se opšti okvir za seksualno nasilje dalje razvija na Kosovu*, trebalo bi predvideti i programe za seksualne prestupnika.

1.2 Metodologija

Ova studija se zasniva i na kancelarijskoj analizi i na kvalitativnim istraživanjima. Kancelarijska analiza sastojala se od pregleda zvaničnih dokumenata i brojnih dostupnih izveštaja na temu rodne ravnopravnosti, nasilja nad ženama i nasilja u porodici na Kosovu*. Izvori obuhvataju studije koje su objavili Savet Evrope i druga međunarodna tela za ljudska prava, međunarodne organizacije, domaći organi, civilno društvo, ženske nevladine organizacije i akademska istraživanja. Kompletan spisak pregledanih dokumenata dostupan je u bibliografiji. Većina studija usredsređena je na institucionalni odgovor prema ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja na Kosovu*, a malo je podataka o primeni programa za počiniocice na celom Kosovu*. Analiza je istakla nekoliko praznina u vezi sa mehanizmima upućivanja.

Sanitarna ograničenja nametnuta kao posledica pandemije COVID-19 sprečila su bilo kakvu mogućnost obavljanja terenskih poseta i organizovanja rasprava u fokus grupama kako je prvobitno planirano. Svi sastanci su, prema tome, održani elektronskim putem između juna i decembra 2020. god. Detaljni razgovori sa ključnim organima i zainteresovanim stranama dali su uvid u nacionalne primarne potrebe u ovoj oblasti, kao i specifične izazove u obraćanju počiniocima uz davanje prioriteta bezbednosti žrtava. Sastanci elektronskim putem obuhvatili su 15 virtuelnih okupljanja sa 21 ključnim organom i zainteresovanim stranom, stručnjacima i profesionalcima, između ostalog i predstavnicima javnih institucija, međunarodnih organizacija i nevladinih organizacija. Zbog problema sa internet vezom, u nekoliko slučajeva nije bilo moguće vođenje razgovora usmeno, zbog čega je podnet pismeni upitnik. Po potrebi, dodatne informacije su date u pismenoj formi. Većina razgovora obavljena je na engleskom jeziku, osim ako je osoba više volela da govori na albanskom. U tom slučaju je obezbeđeno simultano prevođenje ili pismeni prevod na / sa engleskog jezika. Spisak organizacija i subjekata koji su kontaktirani može se naći u Dodatku II.

U Poglavlju 2. dati su glavni međunarodni standardi koji se odnose na programe za počiniocice, posebno Istanbulska konvencija. U Poglavlju 3. dat je pregled postojećih domaćih pravilnika i mera za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. U Poglavlju 4. izveštaja ispituje se trenutna primena programa za počiniocice širom Kosova*. Nakon opisa dva eksperimentalna programa, jednog u Đakovici, a drugog u Prištini, analiza se fokusira na tri glavna tematska područja koja su proizašla iz procena grupe GREVIO u zemljama o sprovođenju člana 16. Istanbulske konvencije:

- 1) Pristup programima za počiniocice;
- 2) Koordinisani pravilnici i saradnja sa službama za podršku ženama;
- 3) Rodna perspektiva i minimalni standardi za praksu.

Uslovi za svaku oblast sažeti su u preglednoj tabeli, zasnovanoj na međunarodnim standardima i na pitanjima kojima se bavi grupa GREVIO u do sada objavljenim osnovnim izveštajima o oceni. Svaki odeljak podeljen je u tri pododjeljka: (i) Opis međunarodnih standarda i vodećih principa za praksu; (ii) Konkretni primeri primene člana 16. od strane država potpisnica izvedeni iz postojećih izveštaja grupe GREVIO; (iii) Procena trenutnog stanja na Kosovu*, uključujući jаз i nedostatke. U Poglavlju 5. opisani su programi iz drugih balkanskih zemalja, naime Albanije i Hrvatske, i dat je spisak programa za počiniocice koji funkcionišu u regionu. Primeri imaju za cilj da se bolje shvati član 16. i mogu da ukažu na adresu za uvođenje programa u skladu sa Istanbulskom konvencijom i drugim međunarodnim standardima.

2. Međunarodni standardi za programe za počinioce

2.1 Od prakse zajednice do međunarodnog prava o ljudskim pravima

Rad sa počiniocima započeo je oko 1970-ih kao eksperimentalna profesionalna praksa usmerena na rehabilitaciju nasilnih muškaraca. Prvo u Severnoj Americi i Ujedinjenom Kraljevstvu (UK), kasnije i u drugim evropskim zemljama, takvi programi su se razvili kao jedna od strategija koja bi mogla da doprinese bezbednosti žrtava i smanji ponavljanje prestupa (Savet Evrope 2014; Vestmarlend i Keli 2012, 2016). Po uzoru na prethodnike Dulut modela (Pens i Pajmar 1993) i Emerge programa (Gondolf 1985; Gondolf i Rasel 1986), u većini slučajeva ove prve intervencije bile su zamišljene kao koordinisani odgovori zajednice na nasilje u porodici, u saradnji sa službama za podršku ženama. Držeći počinioce odgovornim za svoja dela, programi za počinioce je trebalo da poboljšaju reakcije i za žrtve i prestupnike.

Od 1970-ih, kada se nasilje nad ženama pojavilo kao pitanje od javnog interesa, a ne samo kao privatna stvar, i istraživanje i praksa s pravom su se fokusirali na iskustva žrtava i dali im prioritet u potrebi za zaštitom i podrškom. Međutim, radnici prihvatilišta počeli su da primećuju da će se žene više puta obraćati specijalističkim službama, jer ponašanje nasilnika nije odražavalo skoro nikakve promene. Pored toga, početkom 1990-ih, kada je nasilje u porodici učinjeno ilegalnim i počelo se goniti, usvajanje isključivo kaznenog pristupa jasno je pokazalo svoje granice, što je dovelo do pokreta za rehabilitacionim inicijativama usmjerenim na počinioce (Hearn, 1998). Od 2000-ih, nekoliko programa za počinioce sprovodilo se širom Evrope, mada ne dosledno i bez standardizovanog pristupa.

Konačni dokument Svetske konferencije Ujedinjenih nacija (UN) o ženama u Pekingu 1995. godine sadrži prvo upućivanje na „potrebu za rehabilitacijom počinilaca nasilja u porodici“, a početkom 2000-ih Savet Evrope pokrenuo je nekoliko inicijativa na ovu specifičnu temu. Seminar „Muškarci i nasilje nad ženama“ iz 1999. godine, održan u Strazburu, okupio je međunarodne stručnjake da razgovaraju o nasilju muškaraca nad ženama i doveo je do preporuke Komiteta ministara o zaštiti žena od nasilja. Preporukom 2002(5) uspostavlja se jasna definicija „počinioca“¹, daju posebne indicije za primenu programa za počinioce² i podvlači veza između nasilja i socijalne konstrukcije muškosti³. Ostali događaji Saveta Evrope usledili su nakon usvajanja Preporuke 2002(5), poput seminara „Mere koje se tiču muškaraca počinilaca nasilja u porodici“ 2003. godine, „Terapijsko lečenje muškaraca počinilaca nasilja u porodici“ 2004. godine i „Nasilje u okviru porodice: uloga muškarca“ 2005. godine.

Iste godine, Evropska komisija je pokrenula program Daphne II (2006-2008), „Rad sa počiniocima nasilja u porodici u Evropi – RSP“⁴, čiji je cilj razmena najboljih praksi i osmišljavanje jedinstvenih standarda u radu sa počiniocima nasilja u porodici. Nekoliko godina kasnije, 2008. godine, Savet Evrope je objavio pregled minimalnih standarda za usluge, uključujući odeljak o radnjama usmjerenim na počinioce nasilja u porodici (Savet Evrope 2008). Standardi jasno ukazuju da su sigurnost za žene i decu, kao i potreba za bliskom saradnjom sa službama za podršku ženama od najveće važnosti pri uspostavljanju programa za počinioce. U istom pravcu,

1 SE, Preporuka Rec 2002 (5) Zaštita žena od nasilja (Savet Evrope 2002), str. 21, stav 31.

2 Supra 25, str. 12, stavovi 50-53.

3 Supra 25, str. 27, stavovi 54.

4 Evropski projekat Daphne II, Referentni broj projekta: 2005-1-217-W, https://ec.europa.eu/justice/grants/results/daphne-toolkit/content/working-perpetrators-domestic-violence-europe_en

Priručnik UN-a za zakone o nasilju nad ženama iz 2010. takođe predviđa „Programne intervencije za počiniocce i alternativno izricanje kazne“, jasno stavljajući do znanja da alternativne kazne „treba izricati samo nakon procene kako bi se osiguralo da neće biti rizika po bezbednost žrtve“ (UN 2010). Ove inicijative pripremile su osnovu za određeni članak o programima za počiniocce koji će biti uvršteni u Istanbulsku konvenciju, kao što je navedeno u dokumentima o preliminarnim radovima Ad hoc komiteta za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (CAHVIO)⁵. Od svog prvog sastanka, Komitet je izjavio značaj „uloge muškaraca kao uzora u usvajanju nenasilnog ponašanja i promociji rodne ravnopravnosti“⁶. Tokom svog drugog sastanka, CAHVIO se složio da „buduća konvencija može na taj način naglasiti značaj ovih programa za sprečavanje daljeg nasilja i promovisanje njihove primene“⁷.

2.2 Član 16. Istanbulske konvencije

Pod naslovom „Prevenција“ (poglavljje III), članom 16. Istanbulske konvencije predviđeno je da države potpisnice sistematski uspostavljaju „programme preventivne intervencije i postupanja“, sa rodnim pristupom i u tesnoj saradnji sa službama za podršku ženama. Prema ovoj odredbi, strane konvencije će:

- 1 [...] preduzeti neophodne zakonodavne ili druge mere za uspostavljanje ili podršku programima čiji je cilj da počiniocce nasilja u porodici nauče da usvoje nenasilno ponašanje u međuljudskim odnosima u cilju sprečavanja daljeg nasilja i promene nasilnih obrazaca ponašanja.
- 2 [...] preduzeti neophodne zakonodavne ili druge mere za uspostavljanje ili podršku programima za postupanje koji imaju za cilj sprečavanje ponovnih prekršilaca, posebno seksualnih prestupnika.
- 3 [...] osigurati da su bezbednost, podrška i ljudska prava žrtava od primarne važnosti i da se, prema potrebi, ovi programi uspostavljaju i sprovode u tesnoj koordinaciji sa specijalnim službama za podršku žrtvama.

Članom 16. predviđeno je sprovođenje programa za postupanje sa počiniocima, sa ciljem da se „pomogne počiniocima da promene svoje stavove i ponašanje u cilju sprečavanja daljih dela nasilja u porodici i seksualnog nasilja“⁸. Član se posebno odnosi na dve vrste počinitelja: počiniocce nasilja u porodici i seksualne prestupnike.

Programi koji se odnose na počiniocce nasilja u porodici

Prema konvenciji (član 3. stav b), nasilje u porodici obuhvata „svako delo fizičkog, seksualnog, psihološkog ili ekonomskog nasilja koje se dešava u porodici ili porodičnoj zajednici ili između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, bez obzira da li počinitelj deli ili ne ili je imao isto prebivalište sa žrtvom“. Eksplanatorni izveštaj konvencije (stavovi 103. i 104) dalje pojašnjava da države potpisnice treba da „uspostave ili podrže uspostavljanje programa tamo gde oni ne postoje ili da podrže bilo koji postojeći program“, bilo da ih naloži sud ili su obavezni. Izveštaj priznaje da je dostupno mnogo različitih modela, ali ukazuje na neke ključne elemente koje uvek treba poštovati.

Prema Istanbulskoj konvenciji, programi za počiniocce treba da se zasnuju na rodno shvaćenom nasilju i ne bi ih trebalo smatrati alternativni krivični postupak. Države članice se podstiču da primenjuju jedinstvene minimalne standarde usmerene na davanje prioriteta bezbednosti žena i dece. U skladu sa međunarodnim standardima, programi za počiniocce treba prvenstveno da podstaknu polaznike da preuzmu odgovornost za svoje postupke i ispituju svoje stavove i uverenja prema ženama.

Države članice trebalo bi prvenstveno da osiguraju adekvatnu obuku za pomagače, posebno uzimajući u obzir njihovo razumevanje nasilja u porodici. Stručnjaci bi, takođe, trebalo da „poseduju neophodne kulturne i jezičke veštine da bi mogli da rade sa velikom raznovrsnošću muškaraca koji pohađaju takve programe“. Uspostavljanje bliske saradnje između programa za počiniocce i drugih subjekata, kao što su „službe za podršku ženama, agencije za sprovođenje zakona, sudstvo, službe za uslovne kazne i službe za zaštitu dece ili socijalnu zaštitu dece“, naznačeno je kao neophodno. Države članice su dobrodošle da usvoje različite pristupe sve dok

5 CAHVIO, Izveštaj sa prvog zasedanja CAHVIO (2009) 5, stav 17: „Programi za nasilne prestupnike: Takvi programi intervencije osmišljeni su u nekim zemljama članicama poslednjih godina sa ciljem da se počinioci nasilja, kroz individualnu ili grupnu terapiju, stave u položaj da shvate šta su uradili i da prihvate svoju odgovornost“. CAHVIO, Izveštaj sa drugog zasedanja CAHVIO (2009) 31, stav 8.

6 CAHVIO, Izveštaj sa prvog zasedanja CAHVIO (2009) 5, stav 17.

7 CAHVIO, Izveštaj sa drugog zasedanja CAHVIO (2009) 31, stav 24.

8 Eksplanatorni izveštaj Saveta Evrope za Konvenciju o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici iz Istanbula (2011), stav 102.

programi daju prioritet bezbednosti žrtava: s tim u vezi, objašnjenje s pažnjom upozorava na rizike da učešće nasilnika u tim programima može uticati na „odluke žrtve da ostane sa ili napusti nasilnika“.

Programi koji se odnose na počinioc seksualnog napada i silovanja

Prema članu 16, stav b konvencije, države potpisnice su dužne da uspostave programe „posebno osmišljene za postupanje sa osuđenim seksualnim prestupnicima u i izvan zatvora“. Primarni ciljevi ovih programa su „smanjenje recidiva na minimum, [...] sprečavanje ponovnog prestupa i uspešna reintegracija počinitelaca u zajednicu“⁹. Izveštaj ostavlja stranama i / ili ustanovama mogućnost izbora između različitih pristupa i podseća na postojanje nekoliko modela primenjenih u državama članicama Saveta Evrope.

2.3 Član 16. u izveštajima grupe GREVIO

Grupa stručnjaka za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (GREVIO) je nezavisno stručno telo odgovorno za nadgledanje primene Istanbulske konvencije od strane država potpisnica¹⁰. Komitet je 2016. godine pokrenuo svoj prvi postupak ocenjivanja na osnovu osnovnog upitnika o zakonodavnim i drugim merama kojima se sprovode odredbe Konvencije.

Do danas je GREVIO objavio 17 izveštaja o oceni zasnovanih na informacijama koje su dali nacionalni organi i druge nacionalne zainteresovane strane, uključujući civilno društvo, i koje su prikupljene tokom poseta zemljama. Izveštaji obuhvataju Albaniju, Andoru, Austriju, Belgiju, Dansku, Finsku, Francusku, Italiju, Maltu, Monako, Crnu Goru, Holandiju, Portugaliju, Srbiju, Španiju, Švedsku i Tursku. Tekući ciklus nadgledanja pokazuje širok spektar praksi u državama članicama, kako u pogledu zakonodavstva, tako i u pogledu praktične primene.

Iz dosada objavljenog izveštaja o oceni, GREVIO je utvrdio niz stvari u vezi sa ispravnom primenom člana 16, kako u vezi sa programima za počinioc seksualnog nasilja u porodici, tako i za seksualne prestupnike. U Poglavlju 4. ove studije dočaraće se konkretni uzorci praksi koje je GREVIO zapazio u zemljama koje su prošle postupak ocenjivanja. Primeri iz različitih nacionalnih konteksta omogućiće bolje razumevanje kako zapravo primeniti odredbe Istanbulske konvencije, posebno uzimajući u obzir postupanje sa počiniocima nasilja u porodici.

2.4 Standardi kvaliteta i smernice za rad sa počiniocima

Što se tiče standarda za praksu, dva referentna dokumenta su posebno relevantna. Na prvom mestu, u poglavlju o „Službama nasilja u porodici“, minimalni standardi Saveta Evrope za usluge podrške žrtvama nasilja nad ženama obuhvataju poseban odeljak o programima za počinioc (Savet Evrope 2008, 18-19). Priručnik, takođe, detaljno opisuje minimalne i aspiracione standarde specifične za rad sa počiniocima nasilja u porodici (Savet Evrope 2008, 57-58).

Na drugom mestu, nedavno je Evropska mreža za rad sa počiniocima dala važan doprinos definisanju smernica. Nakon stupanja na snagu Istanbulske konvencije 2014. godine, EMRSP se aktivno uključila u „izradu, pregled i ažuriranje smernica i standarda za najbolju praksu za intervencije, zasnovanih na dokazima“, sa ciljem „promovisanja toga da se programi osmišljavaju u skladu sa ovim standardima“¹¹. Osnovana 2014. godine, EMRSP danas povezuje 64 člana iz 32 evropske zemlje, uključujući programe za počinioc, istraživače i službe za podršku žrtvama. Na osnovu odredbi Istanbulske konvencije, mreža je 2018. godine izradila posebne smernice kojima se definišu glavni principi i prioritetne stvari u radu sa počiniocima, kako bi se prvenstveno osigurala bezbednost žrtava. Pored toga, EMRSP redovno objavljuje „stručne radove“ usredsređujući se na određene aspekte¹² i svake godine održava svoj godišnji sastanak, promovišući tematske konferencije na kojima organizacije članice mogu da razgovaraju o tekućim ili kontroverznim pitanjima u ovoj oblasti rada.

9 Eksplozivni izveštaj Saveta Evrope za Konvenciju o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici iz Istanbula (2011), stav 105.

10 Videti zvanični veb-sajt grupe GREVIO: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio>

11 Videti zvanični veb-sajt EMRSP, „Network aims“, na: <https://www.work-with-perpetrators.eu/about-us/network-aims>

12 Videti zvanični veb-sajt EMRSP, „Resources“, na: <https://www.work-with-perpetrators.eu/resources/expert-essays>

3. Kontekst Kosova*

3.1 Lokalni kontekst

Tokom protekle dve decenije, Kosovo* je postiglo zapažen napredak u mnogim oblastima vezanim za demokratsko upravljanje, vladavinu prava i osnovna prava. Međutim, uprkos nedavnim reformama, današnje Kosovo* je i dalje vrlo neravnopravno društvo, obeleženo diskriminacijom u pogledu roda (MŽK 2018).

Na Kosovu*, oko 62 % stanovništva živi u ruralnim oblastima i siromaštvo je široko rasprostranjeno, a žene imaju veću stopu siromaštva od muškaraca (KAS 2019a). Nezaposlenost i neaktivnost na tržištu rada i dalje su među najozbiljnijim problemima u zemlji. Žene čine većinu ekonomski neaktivnog stanovništva, s tim što je 78,9 % žena neaktivno u odnosu na 40,3 % muškaraca, što rezultira ekonomskom zavisnošću žena od supružnika ili od drugih muških članova porodice (KAS 2019b). U 2007. godini stopa nepismenosti među ženama bila je više nego dvostruko veća od stope muškaraca, sa relevantnim razlikama između urbanih i ruralnih područja (Keljmendi 2015)¹³. Noviji podaci Ministarstva prosvete pokazuju da su devojčice i dečaci danas srazmerno zastupljeni u preduniverzitetskom obrazovanju (MONT 2019). Međutim, devojčice su i dalje nedovoljno zastupljene u stručnim školama (41 %), dok su dečaci u opšteobrazovnim gimnazijama (41,6 %), što potvrđuje da se obrazovni izbori često donose na osnovu stereotipnih stavova o tome šta je prikladnije za muškarce ili žene (CDSOR 2019). Nedavni kosovski* Program za rodnu ravnopravnost identifikovao je strukturne socio-ekonomske nejednakosti između žena i muškaraca među glavnim preprekama punom pristupu žena njihovim pravima (ARR 2020)¹⁴. Dalje, žene su nedovoljno zastupljene u nekoliko oblasti javnog društveno-kulturnog i institucionalnog života (ARR 2020).

Istorijski gledano, patrijarhalni običaji i rasprostranjena verovanja oko rodni uloga ograničavali su prava žena (Pavlak i ostali 2016). Uprkos brzom napretku, čak i na savremenom Kosovu*, među velikim sektorima stanovništva posebne uloge su strogo namenjene muškarcima, a druge ženama (USAID 2018, OEBS / UNFPA 2018). Iako je to manje očigledno među porodicama sa višim obrazovnim nivoom, od muškaraca se očekuje da budu hranitelji porodice i glave porodice, dok su žene uglavnom zadužene za neplaćeni kućni rad i odgajanje dece.

3.2 Rodna ravnopravnost i nasilje nad ženama: istorijska perspektiva

Uz podršku međunarodnih organizacija i donatora, u poslednjih dvadeset godina, civilno društvo i ženske organizacije ugurali su rodnu ravnopravnost u vladinu agendu. Od prvog Zakona o ravnopravnosti polova (2004), vlasti na Kosovu* su preduzele važne mere za prevazilaženje diskriminacije, što je rezultiralo brzim razvojem sveobuhvatnog pravnog i političkog okvira za promociju prava žena, sa posebnim fokusom na nasilje nad ženama i nasilje u porodici.

13 U urbanim sredinama, stopa nepismenosti žena iznosi 7,5 % dok kod muškaraca iznosi 3,3 %; u ruralnim sredinama taj odnos može da dostigne 11,3 % za žene naspram 5,5 % za muškarce.

14 Što se tiče ekonomskog osnaženja i socijalne zaštite, utičući činioci obuhvataju: „nepostojanje osvrta na rodnu ravnopravnost u strategijama i razvojnoj politici; neuspeh u primeni rodno osetljivog budžeta; diskriminacija pri zapošljavanju; nizak stepen obrazovanja žena radno sposobnog uzrasta (15-64); odvajanje zanimanja po rodu; nejednaka podela odgovornosti za negu dece i starijih lica; malo učešće žena u upravljanju resursima; nedostatak ustanova za brigu o detetu; i ograničeni pristup imovini i finansijskim sredstvima (ARR 2020, 9).

Konvencija o eliminisanju svih oblika nasilja nad ženama (KESONŽ) preslikana je u članu 22. Ustava Kosova* usvojenog u maju 2008.¹⁵ Skupština Kosova* je 2015. godine odobrila „Paket zakona o ljudskim pravima“, koji obuhvata novi zakon o rodnoj ravnopravnosti, o zabrani diskriminacije i novi zakon o zaštitniku građana (OEBS / UNFPA 2018)¹⁶. Od usvajanja Nacionalne strategije za zaštitu od nasilja u porodici i akcionog plana 2016. godine, Konvencija Saveta Evrope o nasilju nad ženama i nasilju u porodici smatra se referencom i vodičem za preduzimanje mera (MP 2016, 14). U 2019. godini Krivični zakonik je izmenjen, a nasilje u porodici postalo je krivično delo¹⁷. Dana 25. septembra 2020. godine, Narodna skupština Kosova* jednoglasno je odlučila da izmeni Ustav kako bi Istanbulska konvencija¹⁸ postala jedan od neposredno primenljivih međunarodno-pravnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava.

Tokom godina uspostavljeno je nekoliko institucionalnih mehanizama za povećanje rodne ravnopravnosti i podršku rodnom integrisanju. Agencija za rodnu ravnopravnost osnovana je 2006. godine pod Kabinetom premijera, dok su sva ministarstva i lokalne opštine imenovala službenike za rodnu ravnopravnost. Među svojim odgovornostima, ARR ima dužnost da koordiniše nacrt kosovskog* Programa za ravnopravnost polova, da nadgleda njegovu primenu i podnosi izveštaje Vladi svake godine. Sa svoje strane, Vlada će pregledati i odobriti Program, godišnje izveštavati Skupštinu o njegovoj primeni i objavljivati periodične izveštaje (ARR 2020). Prvi kosovski* program za ravnopravnost polova (2008-2013) objavljen je 2008. godine.

Ministarstvo pravde takođe ima presudnu ulogu u izradi pravilnika povezanih sa nasiljem u porodici. Od 2012¹⁹, svaki zamenik ministra pravde mora da automatski preuzme ulogu nacionalnog koordinatora za zaštitu od nasilja u porodici, koji se bavi Međuresornom radnom grupom za nasilje u porodici, nadgleda i sprovodi Strategiju za zaštitu od nasilja u porodici i koordiniše sprovođenje svih pravilnika o nasilju u porodici, uključujući standardne operativne procedure.

Prva kvantitativna studija Mreže Žena Kosova procenila je da je 46 % žena pretrpelo porodično nasilje bar jednom u životu i da je u 91 % svih slučajeva nasilja u porodici počinioc bio muškarac (Fornsvort i Kosaj-Mustafa 2008)²⁰. Pored visoke stope prevalencije, kvalitativna studija zasnovana na dubinskim razgovorima sa ženama žrtvama i profesionalcima pokazala je veliki stepen prihvatanja fizičkog, seksualnog i ekonomskog nasilja u intimnim vezama (MŽK 2008). Ovi nalazi istraživanja iskorišćeni su za prvi kosovski* Nacionalni akcioni plan protiv nasilja u porodici (2011-2014) objavljen 2011. godine. Kosovski* Program i akcioni plan protiv nasilja u porodici takođe su omogućili izradu Standardnih operativnih procedura za zaštitu od nasilja u porodici (SOP), usvojenih 2013. godine. SOP su vladin politički dokument koji određuje dužnosti i obaveze svih uključenih institucija, s ciljem ostvarivanja efikasne međuinstitucionalne saradnje u radu sa slučajevima nasilja u porodici (ARR 2019)²¹. Nacionalna strategija za zaštitu od nasilja u porodici (2016-2020) 2016. godine predviđala je uspostavljanje na lokalnom nivou opštinskih mehanizama koordinacije za zaštitu od nasilja u porodici, putem institucije opštinskih službenika za rodnu ravnopravnost (OSRR) i potpisivanje Memoranduma o razumevanju (MoR) između nekoliko aktera (MP 2016.)²². Međutim, do danas je samo 17 od 38 opština uspostavilo mehanizme lokalne koordinacije između relevantnih zainteresovanih strana u rešavanju slučajeva nasilja u porodici (OEBS 2019a). Pored postignutog napretka, stvarna primena se i dalje suočava sa brojnim izazovima.

15 Skupština Kosova*, Ustav Kosova*, 2008, na: <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Constitution1Kosovo.pdf>

16 Zakon br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova, na: https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2019/10/Annex-LAW_NO_05_L-020_ON_GENDER_EQUALITY.pdf, Zakon br. 05/L-021 o zaštiti od diskriminacije, na: https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2019/10/Annex-LAW_NO_05_L-021_ON_THE_PROTECTION_FROM_DISCRIMINATION.pdf; Zakon o Instituciji ombudsmana. 05/L-019, na: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10922>.

17 Novi Krivični zakonik Kosova* stupio je na snagu 14. aprila 2019. godine, na osnovu Odluke br. A, Nr. 213/17, Tužilački savet Kosova* i Državno tužilaštvo, na: <https://md.rks-gov.net/desk/inc/media/A5713395-507E-4538-BED6-2FA2510F3FCD.pdf>

18 Savet Evrope, „Narodna skupština Kosova* odlučuje da primeni Istanbulsku konvenciju“, 25. novembar 2020, na: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/-/the-national-assembly-of-kosovo-decides-to-apply-the-istanbul-convention>

19 Vlada Kosova*, Odluka kosovske* vlade i opis dužnosti za postavljanje nacionalnog koordinatora protiv nasilja u porodici, 11. jul 2012. godine, na: http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Vendimet_83.pdf

20 Studiju su podržali Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) i Inicijativa za bezbednost i sigurnost žena (IBSZ); obavljani su razgovori sa 1.256 žena i muškaraca.

21 Ovaj koordinisani sistem se, između ostalog, sastoji od predstavnika iz Policije Kosova, sudija, tužilaca, Službe za zaštitu i pomoć žrtvama, Ministarstva pravde, Ministarstva rada i socijalne politike (MRSP), centara za socijalni rad (CSR), Ministarstva zdravlja i Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije, Agencije za besplatnu pravnu pomoć, Institucije zaštitnika građana, kao i od organizacija civilnog društva, prihvatilišta i nevladinih partnera koji daju podršku (OEBS 2019a).

22 Spisak aktera koji su uključeni obuhvata predsednike opština, Policiju Kosova, zastupnike žrtava (ZZ), osnovna tužilaštva, osnovne sudove, opštinske uprave za obrazovanje i zdravlje, Službe za ljudska prava, Popravne službe, Centra za strukovnu obuku, Službe za zapošljavanje, centra za socijalni rad i prihvatilišta.

3.3 Trenutno stanje i rasprostranjenost nasilja u porodici na Kosovu*

Uprkos važnim promjenama u pogledu zakonodavnih reformi i političkih okvira usvojenih od kraja sukoba, nekoliko oblika nasilja nad ženama i dalje je široko rasprostranjeno i nedovoljno prijavljeno na Kosovu*, gde društvo i dalje nosi znakove rata. Oko 73 % žena smatra da je oružani sukob direktno uticao na njihovo lično doživljeno nasilje, dodajući druge oblike patnje stvorene političkom i ekonomskom nesigurnošću i psihološkom traumom (OEBS 2019a).

Nakon istraživanja iz 2008. godine pod nazivom *Bezbednost počinje kod kuće* (Fornsvort i Kosaj-Mustafa 2008), Mreža žena Kosova je 2014. godine sprovela drugo istraživanje o rasprostranjenosti nasilja u porodici. Istraživanje je procenilo da je 41 % žena pretrpelo neki oblik nasilja u porodici, uključujući fizičko, psihološko i ekonomsko nasilje. Generalno, 62 % stanovnika Kosova (68 % žena i 56 % muškaraca) rekla su da su tokom svog života pretrpela neki oblik nasilja u porodici. Povećanje od 13 procentnih poena u poređenju sa 2008. godinom (43 %) sugerise veći nivo svesti i veću spremnost da se govori o ovom pitanju. Istraživanje, takođe, pokazuje da se nasilje u porodici jednoliko širi u ruralnim i urbanim sredinama, među različitim društvenim klasama i kroz različite nivoe obrazovanja (MŽK 2015).

U 2016. godini policiji prijavljeno je 1,038 slučajeva nasilja u porodici (Morina, 2019). Više od 80 % žrtava bile su žene, zatim deca i stariji muškarci. Na Kosovu* sve ove grupe tradicionalno zavise od ostalih članova porodice i samim tim su izloženije nasilju u porodici, koje često vrši ekonomski izdržavalac porodice, obično suprug, otac ili sin žrtve (MP 2016)²³. Ekonomska zavisnost, zajedno sa stavovima koji krive žrtve i nedostatkom poverenja u institucionalni odgovor, jedno je od glavnih objašnjenja niske stope prijave (MŽK 2015). Rasprostranjena uverenja da nasilje u porodici ostaje privatna stvar, takođe, doprinose oskudnom broju izjava policiji (Morina 2019). Međutim, od 2017. godine, prijavljeni slučajevi nasilja u porodici povećavali su se svake godine i dostigli 1.915 slučajeva u 2019. godini²⁴, trend koji bi mogao biti pokazatelj niže društvene tolerancije prema nasilju u porodici i većeg poverenja u pravosudne institucije.

Kao i druge zemlje, tokom pandemije COVID-19 i na Kosovu* je zabeležen porast slučajeva nasilja u porodici²⁵: podaci koje je prikupila policija dostigli su 1571 prijavljeni slučaj između januara i septembra 2020. godine. Iako je nasilje uglavnom počinjeno u kontekstu intimnih odnosa između partnera (698 slučajeva), u to vreme slučajevi nasilja u porodici odnosili su se i na očeve (197 slučajeva) ili majke (124 slučaja) koje su vršile nasilje nad svojom decom. Sve u svemu, velika većina žrtava bile su žene (1222 slučaja), dok je manji broj muškaraca bio izložen ovom obliku zlostavljanja (374 slučaja). Tokom ovog perioda, policija je tužilaštvu poslala 1381 slučaj nasilja u porodici²⁶.

Čini se da nekoliko faktora doprinosi rasprostranjenosti nasilja u porodici. Pored ekonomske zavisnosti žena i ograničenih mogućnosti za zapošljavanje, stavovi i uverenja imaju direktan uticaj na prihvatanje nasilja u porodici od strane društva. Tradicionalne vrednosti mogu uticati na percepciju žena o intimnom zlostavljanju, što dovodi do opravdanja nasilničkog ponašanja i prihvatanja nasilnih odnosa zbog straha od društvene osude (Keljmendi 2015). Svaka četvrta žena na Kosovu* (26 %) veruje da je obaveza žene da ima seks sa mužem čak i ako joj se to ne sviđa, a gotovo polovina žena (48 %) veruje da je nasilje u porodici privatna stvar i treba postupati u okviru porodice (OEBS 2019a, 23). Isto tako, kulturna uverenja koja smatraju da „muškarci treba da budu jaki“, zajedno sa nedovoljnim mogućnostima za obrazovanje i zapošljavanje, može podstaći muškarce da potvrde svoju muškost vršeći nasilje nad ženama (MŽK 2018). Sukob je, takođe, imao uticaja na muškarce koji su direktno uključeni u borbe. Istraživanja su pokazala da je veća verovatnoća da će žene biti izložene nekim oblicima nasilja – poput psihološkog zlostavljanja, zastrašivanja i ponižavanja – kada je njihov partner bivši borac (OEBS 2019a). Nalazi međunarodne ankete o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti pokazali su da je rodno zasnovano nasilje uglavnom normalizovano kao legitimna praksa disciplinovanja. Istraživanje je pokazalo da je rodna nejednakost duboko ukorenjena i među ženama koje aktivno doprinose prenošenju tradicionalnih vrednosti: iako većina ljudi zna da kosovski pravosudni sistem sadrži zakonske odredbe o nasilju u porodici²⁷, skoro polovina populacije (48 % muškaraca i 58 % žena) veruje da takvi zakoni žene izlažu još većem stigmatizaciji i bolu (OEBS / UNFPA 2018).

23 Muškarci, posebno stariji muškarci, takođe, mogu da budu žrtve nasilja koje uglavnom vrše drugi muški članovi porodice, uključujući očeve, sinove i braću (OEBS 2019a).

24 Policija je zabeležila 1269 slučajeva u 2017, 1541 slučaj u 2018. i 1915 slučajeva 2019. godini.

25 Pristina Insight, „Prijave nasilja u porodici povećane u 2020. godini“, na: <https://prishtinainsight.com/reports-of-domestic-violence-increase-in-2020/>

26 Podaci dobijeni od policije novembra 2020. godine. Među 1571 prijavljenim slučajem nasilja u porodici, 1596 žrtava su žene, pošto „jedan slučaj“ može da obuhvati nekoliko žrtava. Što se tiče starosti žrtve, većina žrtava je imala između 20 i 30 godina starosti (409) ili između 30 i 40 godina starosti (407), a manji deo odnosi se na žrtve između 50 i 60 godina starosti (137).

27 Oko 68 % muškaraca i 56 % žena.

Dalje, kulturne norme mogu uticati na odgovor stručnjaka na nasilje u porodici, uključujući rad agenata za sprovođenje zakona, sudija, zdravstvenih radnika i socijalnih radnika. Nerazumevanje rodne dimenzije nasilja u porodici takođe dovodi do stavova koji krive žrtve, što rezultira naporima ka pomirenju žrtve i počinioca (MŽK 2015). Nedostaci u institucionalnom odgovoru takođe obuhvataju retke reakcije, neefikasnu koordinaciju i slabu primenu dužnosti i obaveza predviđenih SOP od strane Policije Kosova*, centara za socijalni rad i drugih uključenih strana, uključujući tužilaštva (Kosaj-Mustafa i Morina 2018).

Nedavno objavljen kosovski* Program za rodnu ravnopravnost (2020-2024) priznaje da su na današnjem Kosovu* koordinacija, međuinstitucionalna saradnja i upravljanje rizikom i dalje neadekvatni (ARR 2019). KPRR utvrđuje nekoliko stvari koje ometaju prava žena i pristup žena pravdi i bezbednosti, kao što je nedostatak mehanizma za praćenje slučajeva rodno zasnovanog nasilja; odlaganje izvršenja i izdavanja naloga za zaštitu u slučajevima nasilja u porodici; izricanje manjih kazni od strane sudova ili čak nikakve kazne u slučajevima nasilja u porodici; nedostatak programa za psihosocijalni rad sa počiniocima i za reintegraciju žrtava nasilja u porodici (ARR 2020, 10). Glavni cilj sledećeg četvorogodišnjeg programa je osigurati da rodna ravnopravnost bude stavljena u središte procesa transformacije na Kosovu*, uključujući sve agencije, civilno društvo, privatni sektor i zajednicu donatora. KPRR takođe priznaje da su inicijative usmerene na počiniocima nasilja u porodici nedovoljne, uprkos podzakonskim aktima kojima su predviđene mere psihosocijalni rad. Iako se pomoć ženama žrtvama nasilja u porodici poboljšala tokom godina, mnogo toga treba učiniti na rehabilitaciji i reintegraciji prestupnika (ARR 2020, 56). Trenutno KPRR ne obuhvata nijednu konkretnu meru u ovoj oblasti.

4. Programi za počinioce na Kosovu*

Na Kosovu* počinioci ili jednostavno idu u zatvor ili se tretiraju kao psihopate

Službenik međunarodne organizacije

Počinioci su ljudska bića.

To može biti otac, brat, neko blizak.

Razgovaramo samo o žrtvama, ali počinioci se neće promeniti ako ne budemo radili sa njima.

Svi treba da budu uključeni.

Psihijatar

4.1 Pravne mere i mere praktične politike usmerene na počinioce nasilja u porodici

Prvi kosovski* Program i akcioni plan protiv nasilja u porodici (2011-2014) već je u 2011. godini predviđao uspostavljanje „aktivnosti podrške, lečenja i reintegracije“ za počinioce nasilja u porodici, sa ciljem „pronalaženja načina da se počiniocima pomogne u cilju potpune integracije u društvo“ (MP 2015, 11). Shodno tome, Poseban cilj 3. koji se odnosi na „usluge“ obuhvatio je izgradnju i jačanje socijalnih usluga kako za žrtve tako i za počinioce nasilja u porodici. Od tada su usvojena dva administrativna uputstva koja se odnose na počinioce: Administrativno uputstvo br. 12/2012, kojim se utvrđuju mesto i način za psihosocijalni rad sa počiniocima nasilja u porodici i Administrativno uputstvo br. 02/2013, kojim se daju naznake o obaveznom lečenju presupnika koji su zavisnici od alkohola i narkotika²⁸. Ova podzakonska akta, takođe, pozivaju na stvaranje sertifikovanih nevladinih organizacija i / ili vladinih agencija koje obezbeđuju obavezno lečenje počinitelaca putem razvoja odgovarajuće infrastrukture na opštinskom nivou²⁹.

U oceni sprovođenja kosovskog Programa protiv nasilja u porodici i Akcionog plana (2011-2014) 2015. godine navedeno je da je sprovođenje ova dva administrativna uputstva ostalo ograničeno u praksi, kako na centralnom, tako i na lokalnom nivou, zbog „potpunog nedostatka infrastrukture“ (MP 2015, 17). Da bi se odgovorilo na ovu minimalnu primenu, ocena je preporučila da se dodele potrebna sredstva i / ili infrastruktura i da se aktivnost obuhvati sledećom nacionalnom strategijom i akcionim planom protiv nasilja u porodici (2016-2020). Tako je strategija usvojena 2016. godine potvrdila potrebu za uspostavljanjem programa za počinioce u skladu sa Istanbulsom konvencijom, uz sprovođenje adekvatnih kaznenih mera. U strategiji, postojeće usluge konsultacija i programi lečenja za počinioce nasilja u porodici smatraju se „nedovoljnim“ (MP 2016, 32). Uvrštavanjem „rehabilitacije i reintegracije“ među glavne prioritete i izazove u tom periodu, lokalne vlasti su očekivale da do 2020. godine uspostave „obavezne i efikasne programe za rehabilitaciju počinitelaca, koje pružaju specijalizovane institucije“ (MP 2016, 42). Akcioni plan je, takođe, dao detaljne naznake o konkretnim akcijama, finansijskim resursima, partnerskim institucijama i rezultatima koji se očekuju za svaki cilj. Kosovski*

²⁸ Takve mere su već navedene u članu 5. i 9. Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, a koje se donose zajedno sa drugim merama zaštite predviđenim zakonom. Videti Čosaj-Mustafa i Morina (2018, 38).

²⁹ Videti član 8, stav 3. AU br. 12/2012, citirano u MP (2015, 17).

Program za rodnu ravnopravnost (2020-2024.), objavljen u junu 2020. godine, još jednom pominje nedostatak inicijativa usmerenih na psihosocijalni rad sa počiniocima među hitnim izazovima koje treba rešiti u narednom četvorogodišnjem periodu (ARR 2020).

Iako se potreba za uspostavljanjem programa koji se odnose na počinioce nasilja u porodici neprekidno pominje u dokumentima praktične politike od 2012. godine, prethodne analize su utvrdile da programi za počinioce, kako je predviđeno Istanbulskom konvencijom, ne postoje na Kosovu* (SE 2017). U istom smeru, većina sagovornika kontaktiranih za ovo istraživanje potvrdila je da „u vezi s tim, ništa nije učinjeno na Kosovu*“. Ipak, ova studija prepoznala je dve inicijative usmerene na počinioce nasilja u porodici i procenila stvarnu primenu zakonskih i mera praktične politike koje se odnose na ovu populaciju.

4.2 Eksperimentalne prakse za postupanje sa počiniocima

U ovom prvom delu poglavlja opisane su dve eksperimentalne inicijative: pilot projekat koji je započela Sigurna kuća u opštini Đakovica i program koji je uspostavio SIT centar u Prištini. Ovi programi se pojavljuju kao izolovani izuzeci na lokalnoj sceni i samo je nekoliko ispitanika konsultovanih za ovo istraživanje bilo svesno svog postojanja.

Iako teže ka zahtevima utvrđenim međunarodnim standardima, to su i dalje iskustva zasnovana na projektima, koja se ne finansiraju sistematski i odvojeno od jedinstvenog i usklađenog sistema. Poreklo i funkcionisanje ove dve inicijative ilustrovani su ovde, dok će se o nekim konkretnim aspektima razgovarati dalje, u detaljnoj analizi stvarne primene programa za počinioce širom Kosova*.

Sigurna kuća u Đakovici

Osnovana u Đakovici 1999. godine, „Shtepia e Sigurte“ (Sigurna kuća) jedno je od najstarijih prihvatilišta na Kosovu* i jedno od prvih koji su dobili dozvolu (OEBS 2019a). Ministarstvo rada i socijalne politike akreditovalo je njen rad u oblasti socijalnih i porodičnih usluga, a tokom godina stekla je priznanje za rad sa ženama žrtvama nasilja u porodici. Danas je Sigurna kuća članica Mreže žena Kosova i važan deo mehanizma koordinacije u opštini Đakovica. Sud, policija, služba za uslovne kazne i Sigurna kuća deo su lokalnog mehanizma koordinacije, koji deluje vrlo aktivno u pružanju usklađenog odgovora na nasilje nad ženama. Dvoje sudija posebno su posvećeni slučajevima nasilja u porodici i više puta su pružali podršku prihvatilištu pravnim savetima.

Kao što je utvrđeno članom 4. Administrativnog uputstva 12/2012, prihvatilišta – kao i druge ustanove „sa ekspertizom u ovoj oblasti“ – mogu da obavljaju psihosocijalni rad sa počiniocima nasilja u porodici³⁰. Tokom više od dvadeset godina iskustva u pružanju podrške ženama žrtvama, službenici prihvatilišta primetili su visoku stopu nekažnjavanja za počinioce i istovremeno prepoznalo ograničenja kaznenog pristupa prema nasilnicima u porodici. Sigurna kuća je 2019. godine pokrenula pilot projekat koji je finansirala norveška ambasada u saradnji sa Kosovskom fondacijom za civilno društvo, sa ciljem da prođe određenu obuku za lečenje nasilnika u porodici. Obuku je organizovala organizacija Total Family Coaching sa sedištem u Velikoj Britaniji. Organizacija se uglavnom bavi porodičnim sukobima i traumama i nudi „Program slobode“, nastavni plan i program čiji je cilj rad sa muškarcima počiniocima, zajedno sa ženama i decom žrtvama nasilja u porodici³¹. Nakon obuke, grupa stručnjaka iz Sigurne kuće, zajedno sa studentom psihologije, pokrenula je eksperimentalni program za počinioce.

Na osnovu odluke Osnovnog suda u Đakovici, koja takođe obuhvata opštine Orahovac i Mališevo, počinioci osuđeni alternativnim merama upućeni su u lokalnu kancelariju Nacionalne službe za uslovne kazne, koja zauzvrat preusmerava na Sigurnu kuću slučajeve koji zahtevaju nadzor i obavezni psihološki rad. Kada se sesije savetovanja završe, stručnjaci moraju da popune izveštaj i na kraju daju posebne preporuke za službu za uslovne kazne. Izveštaj se zatim dodaje u fasciklu predmeta počinioca i šalje natrag sudu. Prema informacijama koje je dao lokalni službenik za uslovne kazne, uskoro će biti potpisan formalni sporazum kako bi se omogućilo sistematsko upućivanje počinitelaca Sigurnoj kući, kao i dogovori sa opštinama Đakovice,

30 Član 4. „Mesto psihosocijalnog rada“, stav 1, pominje zdravstvene ustanove, socijalne ustanove i nevladine organizacije koje imaju ekspertizu u datoj oblasti sa datom populacijom.

31 Više informacija dostupno je na: www.totalfamilycoaching.co.uk. Informacije o inicijativama osmišljenim na Kosovu* mogu se pronaći na: <https://www.totalfamilycoaching.co.uk/volunteering-in-kosovo>. Nije jasno da li je procena rizika izvršena pre nego što su uključene žene i deca.

Tokom perioda od devet meseci, šest muškaraca je 2019. godine pohađalo program zasnovan na pojedinačnim sastancima i grupnom radu. Većina njih bili su počinioci nasilja u porodici bez ikakvog posebnog problema mentalnog zdravlja ili problema zavisnosti, dok su dvojica muškaraca upućena u specijalizovane zdravstvene službe nakon individualne procene. Tokom pilot programa, sastanci sa počiniocima održani su u odvojenim objektima koje je obezbedila ženska mreža NVO „Qeliza“ u Đakovici. Psiholog i psihosocijalni savetnik vodili su svaku sesiju koristeći kognitivno-bihejvioralni pristup i igre uloga preuzete iz Dulutovog modela. Očekivalo se da će učesnici programa prepoznati i preoblikovati svoju upotrebu taktike moći i kontrole, da sebe smatraju odgovornim za svoja dela, sa glavnim ciljem da promene svoj stav i ponašanje prema ženi i deci. Službenici Sigurne kuće osetili su potrebu da „Program slobode“ prilagode svom kontekstu i uključili su još nekoliko sastanaka sa počiniocima, a u nekim slučajevima rad je uključilo i druge članove porodice. Iz dobijenih informacija nije jasno da li su sastanci sa partnerom i decom uspostavljeni na osnovu prethodne procene rizika. Iako program u Đakovici ne predviđa sistematski kontakt sa žrtvom, u dva navrata profesionalci su zatražili povratnu informaciju žene o promeni počinioca, kako bi pratili razvoj njegovog ponašanja. Sve u svemu, profesionalci smatraju da su primetili značajan pad nasilničkog ponašanja.

Do danas Sigurna kuća ne poštuje nijedan poseban standard za rad sa počiniocima. Interne smernice sastoje se samo od spiska koraka koje su prvobitno obezbedili predavači. Službenici sa kojima je obavljen razgovor pokazali su interesovanje za dalji rad sa počiniocima nasilja u porodici, poboljšanje međuinstitucionalne koordinacije i razvoj prikupljanja podataka i istraživanja.

SIT centar u Prištini

SIT centar je nevladina organizacija sa sedištem u Prištini³². Osnovan 2008. godine, njegove osnovne delatnosti su savetovanje, socijalne usluge i istraživanje. Centar takođe promovise zagovaranje, podizanje svesti, pandansko obrazovanje u školama i obuku radnika na lokalnom nivou. SIT centar, od 2017. godine, integriše promociju rodne ravnopravnosti u međuljudskim odnosima sa prevencijom nasilja. Centar posebno nudi stručno savetovanje za počinioce nasilja u porodici.

SIT centar je jedina organizacija na Kosovu* koja radi sa muškarcima na osnovu samo-upućivanja, umesto predmeta koje uputi sud ili počinilaca sa mentalnim zdravljem ili problemima zavisnosti. Službenici trenutno rade na sporazumima sa Ministarstvom pravde, Kazneno-popravnom službom i Policijom Kosova*, kako bi se otvorili obavezni programi i na taj način povećao broj učesnika. Trenutno nudi samo pojedinačna savetovanja dobrovoljnim polaznicima. Grupni rad sa počiniocima nije realizovan uglavnom zbog zabrinutosti zbog poverljivosti u pogledu ličnih podataka o počiniocima³³. Među svojim budućim projektima, SIT centar predviđa da će proći kroz postupak licenciranja³⁴ potreban za rad sa osuđenim počiniocima u pritvoru i da se obezbede prateći programi podrške počiniocima nasilja u porodici koji su pušteni iz zatvora.

Trenutne sesije savetovanja u SIT centru uglavnom se zasnivaju na kognitivno-bihejvioralnom pristupu, koji takođe obuhvata psiho-edukativni rad i aktivnosti uloga. Tretman je usmeren na pružanje praktičnih smernica i tehnika za emocionalno upravljanje i poboljšanje veština međuljudske komunikacije. Svaka se sesija odvija jednom sedmično u trajanju od oko 40 minuta. Stručnjaci procenjuju da bi sastanci trebalo da se održavaju najmanje 3 do 24 sesije, u periodu od oko šest meseci, kako bi se rizik od recidiva sveo na minimum i postigle trajne promene u stavovima i ponašanju počinilaca. Službenici procenjuju da bi za program praćenja nakon puštanja iz zatvora bilo potrebno 10 do 15 obaveznih sesija. U svim slučajevima treba izdvojiti odgovarajuća finansijska sredstva. Finansijska sredstva bi, takođe, trebalo da budu dovoljna za prikupljanje podataka kao i redovne procene efikasnosti programa. Iako većinu klijenata koji su upisani u program čine muškarci, SIT centar takođe prihvata ženske počinioce vršnjačkog nasilja i nasilja u porodici. Kada imaju posla sa muškarcima počiniocima, stručnjaci redovno ulažu napore da utvrde veze između ponašanja pojedinca, strukturnih rodnih nejednakosti i društvenih očekivanja u vezi sa rodним ulogama. Međutim, nije jasno u kojoj meri program sistematski usvaja rodnu perspektivu.

Tokom godina, stručnjaci koji rade za SIT centar prošli su nekoliko programa obuke koje su održale međunarodne organizacije, poput Međunarodnog programa obuke (MPO), koji je obuhvatio specijalizaciju o tome kako sprečiti i odgovoriti na RZN³⁵. Posebne kompetencije i znanje o postupanju sa počiniocima nasilja u porodici

32 Više informacija dostupno je na: <http://www.sit-ks.org/>

33 Prema međunarodnim standardima (videti stav 4.3.3.), U nekim slučajevima programi za počinioce mogu da uzmu u obzir mogućnost ograničavanja prava učesnika na poverljivost.

34 Kao što je utvrđeno Administrativnim uputstvom br. 17/2013, „o licenciranju pravnog lica / organizacije koja pruža socijalne i porodične usluge“.

35 Obuku je obezbedila Švedska agencija za međunarodni razvoj (SIDA) u saradnji sa švedskom policijom, obuci je doprinela i fondacijom Kvinna till Kvinna.

razvijeno je kroz učešće u programima obuke koje održavaju švajcarske organizacije Agredis.ch³⁶ i Iamaneh³⁷, a koje podržavaju nekoliko inicijativa na Balkanu. Neki službenici SIT centra takođe su učestvovali u „Obuci za stručne savetnike sa mladićima i dečacima za okončanje nasilja“ koja je održana u Albaniji 2018. godine. Nakon obuke uspostavljena je formalna saradnja između SIT centra i Savetovaništa za muškarce i dečake u Tirani i Skadru, sa ciljem razmene znanja i prakse.

Na lokalnom nivou, SIT centar je preuzeo aktivnu ulogu u poboljšanju međuinstitucionalne saradnje, upravljanja predmetima i izgradnje kapaciteta između nekoliko institucija, da bi podstakao efikasnu primenu postojećih zakonskih odredbi. Centar je takođe zatražio da prevenciju, rehabilitaciju i reintegraciju počinioca uvede u opštinske mehanizme koordinacije. Ovaj napredak bi, takođe, omogućio usvajanje sistematskih postupaka za kontaktiranje ženskih partnera počinioca, na osnovu utvrđenih protokola sa prihvatilištima i službama za podršku ženama. Trenutno nije uspostavljen sistematski protokol za kontakt sa žrtvom.

Od svog osnivanja, SIT centar je učestvovao i u nekoliko međunarodnih mreža, poput projekta Inicijativa mladih muškaraca, Men Engage i Men Care International, promovišući rodnu ravnopravnost iz perspektive muškaraca. To je jedina organizacija na Kosovu* koja je članica Evropske mreže za rad sa počiniocima.

4.3 Opšta primena programa za počinioce širom Kosova*

U ovom drugom delu poglavlja analizirana je opšta primena programa za počinioce širom Kosova* i pažnja je usmerena na tri tematska područja: (1) Pristup programima za počinioce; (2) Koordinisana praktična politika i saradnja sa službama za podršku ženama; (3) Rodna perspektiva i minimalni standardi za praksu. Svaki od ovih odeljaka prvo će se setiti važećih međunarodnih standarda i vodećih načela za praksu, zatim će ilustrovati konkretne primere izvučene iz izveštaja grupe GREVIO, i na kraju, proceniti trenutno stanje na Kosovu*, uključujući propuste i nedostatke.

Pristup postupanju sa počiniocima

Pristup postupanju sa počiniocima

- Izraditi domaće zakone koji podržavaju programe za počinioce
- Promovisati geografsku raspodelu programa
- Uverite se da su dostupne različite vrste programa
- Diversifikovati mogućnosti upućivanja kako bi se obezbedio veći stepen posećenosti
- Obezbediti adekvatno finansiranje

i. Međunarodni standardi i vodeća načela

Ako se pravilno sprovedu, programi za počinioce mogu doprineti zaštiti žena i dece od daljeg nasilja. Prema Obrazloženju izveštaja Istanbulske konvencije (stav 103), od nacionalnih vlasti se zahteva da „uspostave ili podrže uspostavljanje programa tamo gde oni ne postoje ili da podrže bilo koji postojeći program za počinioce nasilja u porodici“.

Većina stručnjaka slaže se da bi trebalo da budu dostupni i dobrovoljni i obavezni programi. Inicijative koje se odnose na počinioce trebalo bi da obezbede i pojedinačne sesije i rad u grupama, a minimalni standardi trebalo bi da se primenjuju na sve vrste programa za počinioce, sa određenim prilagođavanjima i sa mogućnošću primene sankcija zbog nedolaska. Rad sa počiniocima trebalo bi da eksplicitno integriše i kulturni i klinički pristup nasilju u porodici, a pomagači bi trebalo da podstiču, vode i promovišu promene kod učesnika. Od izuzetne je važnosti da se programi ne koriste kao alternativa krivičnom postupku (Savet Evrope, 2008).

36 Za više informacija, zvanični veb-sajt je dostupan na: <https://www.agredis.ch/>

37 Za više informacija, zvanični veb-sajt je dostupan na: <https://www.iamaneh.ch/en/about-us/>

ii. Primeri praksi iz izveštaja grupe GREVIO

U nekoliko izveštaja GREVIO je ukazao na značaj dostupnosti programa za počiniocima širom zemlje³⁸. GREVIO je podstakao razvoj nacionalnog pravnog okvira koji se odnosi na postupanje sa počiniocima i ukazao je na značaj obezbeđivanja dovoljnih finansijskih i ljudskih resursa koji bi garantovali održivost programa³⁹. U mnogim izveštajima GREVIO je naglasio i potrebu za većim nivoom učešća u radu sa počiniocima i, s tim u vezi, predložio je diversifikaciju mogućnosti upućivanja⁴⁰. Komitet je naglasio da se upućivanje na programe za počiniocima može obaviti u različitim fazama postupka, naime u slučajevima usvajanja hitnih naloga za zabranu i zaštitu/zabranu prilaska i u sudskim postupcima radi utvrđivanja starateljstva nad detetom i prava na posetu⁴¹. U nekoliko slučajeva, GREVIO je predložio da se takvi programi uvrste u sistem krivičnog pravosuđa, uključujući i službe za uslovne kazne, kao sredstvo za smanjenje recidiva⁴². Kada su mu na uvid stavljeni podaci o visokoj stopi napuštanja programa, GREVIO je ukazao na značaj maksimalnog završetka programa radeći na motivaciji počinitelja da se promene od ranih faza učešća⁴³.

GREVIO je naglasio da nacionalne vlasti ne bi trebalo da povećaju samo broj usluga, već i vrste usluga koje su na raspolaganju⁴⁴, obezbeđujući i dobrovoljne i obavezne programe, u pritvorskim i van-pritvorskim uslovima⁴⁵. Obezbeđivanje različitih programa za počiniocima više oblika i stepena zlostavljanja može doprineti sprečavanju rizika od eskalacije nasilja⁴⁶. Na primer, GREVIO je pozdravio programe koji su namenjeni i dečacima koji su prethodno bili izloženi nasilju i na taj način reprodukuju nasilne obrasce ponašanja⁴⁷. Budući da se nasilje u porodici često ne prijavljuje dovoljno, a u većini zemalja stopa osuđujućih presuda i dalje je niska, GREVIO je primetio da obavezni programi dopiru samo do manjeg broja počinitelja, izostavljajući značajan broj nasilnih muškaraca koji nisu upućeni na bilo kakav program postupanja. U slučaju Malte, GREVIO je sa zabrinutošću primetio da, čak i kada sud nametne obavezno učešće, ne preduzimaju se mere ako osoba odbije da se podvrgne programu⁴⁸. Komitet je drugde preporučio da bi program preventivne intervencije i postupanja trebalo da bude dostupan i na osnovu samo-upućivanja⁴⁹. Tamo gde je rad sa počiniocima dostupan samo na dobrovoljnoj osnovi, GREVIO je snažno podstakao nacionalne vlasti da razmotre mogućnost nametanja obaveze pohađanja programa⁵⁰. Pored toga, važno je da trajanje programa omogućava dovoljno vremena da se podstakne istinska promena u ponašanju nasilnika⁵¹.

U onim zemljama u kojima postupanje sa počiniocima može biti naloženo na sudu, GREVIO je naglasio da je od presudnog značaja da se obavezno učešće u programu ne koristi kao alternativa krivičnom postupku. Obavezno učešće mora biti zamišljeno kao preventivna mera uz krivične sankcije⁵² i ne bi trebalo da zameni krivično gonjenje, osuđivanje ili izricanje kazne⁵³. Na primer, u izveštaju o Albaniji, Grupa stručnjaka primetila je očigledno malu sklonost sudova da usvoje zaštitne mere koje zahtevaju da se počinioci upišu u programe rehabilitacije⁵⁴. U zemljama poput Belgije i Španije, gde se programi za počiniocima mogu nametnuti kao alternativne mere zatvoru, GREVIO je podstakao države članice da tačno utvrde pod kojim okolnostima se to može dogoditi, da predvide postupak procene rizika i obezbeđe da alternativne mere za počiniocima ne budu ograničene na bilo koji oblik rada u zajednici⁵⁵.

38 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Italija (GREVIO/Inf(2019) 18); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Francuska (GREVIO/Inf(2019) 16); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Španija (GREVIO/Inf(2020) 19).

39 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Italija (GREVIO/Inf(2019) 18); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Belgija (GREVIO/Inf(2020) 14); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Malta (GREVIO/Inf(2020) 17), stav 85.

40 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Austrija (GREVIO/Inf(2017) 4), stavovi 82-87; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Danska (GREVIO/Inf(2017) 14), stavovi 87-95; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Finska (GREVIO/Inf(2019) 9), stavovi 74-81; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Italija (GREVIO/Inf(2019) 18), stavovi 108-117.

41 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Italija (GREVIO/Inf(2019) 18), stav 112.

42 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Finska (GREVIO/Inf(2019) 9), stav 79; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Holandija (GREVIO/Inf(2019) 19), stav 107.

43 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Španija (GREVIO/Inf(2020) 19), stav 106.

44 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Portugalija (GREVIO/Inf(2018) 16), stav 105.

45 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Španija (GREVIO/Inf(2020) 19); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Malta (GREVIO/Inf(2020) 17).

46 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Danska (GREVIO/Inf(2017) 14), stav 88.

47 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Andora (GREVIO/Inf(2020) 18), stav 82.

48 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Malta (GREVIO/Inf(2020) 17), stav 85.

49 Videti na primer GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Austrija (GREVIO/Inf(2017) 4), stavovi 82-87; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Turska (GREVIO/Inf(2018) 6), stavovi 123-131; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Monako (GREVIO/Inf(2017) 3), stavovi 55-58; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Portugalija (GREVIO/Inf(2018) 16), stavovi 101-106.

50 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Italija (GREVIO/Inf(2019) 18), stav 117.

51 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Francuska (GREVIO/Inf(2019) 16), stav 118.

52 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Danska (GREVIO/Inf(2017) 14), stav 92: „Značaj efikasnih programa za počiniocima pored bilo koje krivične sankcije ne može se potceniti, niti njihov značaj za (dalju) prevenciju“.

53 Kao u sledećim izveštajima: GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Albanija (GREVIO/Inf(2017) 13); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Portugalija (GREVIO/Inf(2018) 16); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Turska (GREVIO/Inf(2018) 6).

54 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Albanija (GREVIO/Inf(2017) 13), stav 71.

55 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Belgija (GREVIO/Inf(2020) 14), stav 95; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Španija (GREVIO/Inf(2020) 19), stav 107.

U nekim zemljama su nacionalne vlasti definisale pravni okvir za sprovođenje programa za počiniocce i redovno dodeljuju finansijska sredstva organizacijama civilnog društva zaduženim za njihovo vođenje.⁵⁶ To je slučaj i sa Albanijom, gde nedavni Zakon „o merama protiv nasilja u porodičnom odnosu“ (Zakon br. 966/2006) utvrđuje odgovornost Ministarstva za socijalnu zaštitu i omladinu da podrži i nadgleda uspostavljanje rehabilitacionih centara za počiniocce nasilja u porodici. Albanski zakon predviđa i da su domaći organi dužni da „uspostave [centre] za socijalni rad i rehabilitaciju za žrtve i počiniocce i koordinišu napore sa postojećim, dajući prednost specijalizovanim centrima u odgovarajućim oblastima“⁵⁷.

iii. Stanje na Kosovu*

Uprkos važnim koracima preduzetim u pravcu razvoja pravnog okvira i u korist inicijativa usmerenih na počiniocce nasilja u porodici, čini se da je broj usluga za počiniocce dostupan na Kosovu* ograničen, a posećenost programa i dalje veoma mala. Nakon povećanja broja slučajeva nasilja u porodici tokom pandemije COVID-19, nekoliko sagovornika ukazalo je na hitnu potrebu da se obuzda nasilje muškaraca nad ženama direktnim radom sa počiniocima u različitim fazama, počev od ranih faza nasilničkog ponašanja i kontrole, sve do trenutka reintegracije počinitelaca u porodicu i društvo nakon izlaska iz zatvora. Važnost ograničavanja posledica štetne muškosti uglavnom je prepoznata kao institucionalni prioritet.

Na Kosovu* sudije građanskih sudova mogu da nametnu psihosocijalno lečenje do šest meseci i lečenje zavisnosti od alkohola i supstanci do dve godine, u skladu sa administrativnim uputstvima br. 12/2012 i br. 02/2013 (Kosaj-Mustafa i Morina 2018). Svi ljudi sa kojima je obavljen razgovor za ovo istraživanje složili su se u kritikovanju ograničenosti takvih odredbi. S jedne strane, većina zainteresovanih strana naglasila je potrebu za radom sa svim počiniocima nasilja u porodici, jer u praksi deluje da muškarci sa problemima zavisnosti ili sa mentalnim problemima čine jedinu od kategorija počinitelaca obuhvaćenih dvama administrativnim uputstvima. S druge strane, nekoliko ispitanih ukazalo je na činjenicu da se čak ni postojeće mere ne sprovede efikasno.

Upućivanje na programe za počiniocce moglo bi se odvijati u različitim fazama. U mnogim slučajevima Policija Kosova* je prvi subjekat kojem se žene žrtve obraćaju i ona ima presudnu ulogu u prikupljanju izjave od žrtve, prikupljanju posrednih dokaza, tačnoj proceni rizika i definisanju efikasnog bezbednosnog plana. U ovom procesu, počinitelac često bude uhapšen i odveden u istražni zatvor na oko 24 časa, tokom kojih bi tužilac trebalo da ga sasluša. Kao što su izvestile neke zainteresovane strane, u praksi policija često pušta muškarca nakon nekoliko sati bez odgovarajuće istrage. U ovoj fazi procesa, mogle bi se preduzeti određene mere usmerene na počinioca kako bi se sprečila nova dela nasilja, na primer kombinovanje programa za počiniocce sa nalogima za zaštitu ili drugim preventivnim merama, kao što su predložili neki sagovornici. Prepreke za pravilno sprovođenje naloga za zaštitu obuhvataju činjenicu da često ni počinitelac ni žrtve nemaju gde da odu. Nekoliko sagovornika potvrdilo je da su u mnogim slučajevima žene i dalje izložene nasilju čak i kada je izdat nalog za zaštitu i primorane su da isti stan dele sa nasilnikom (ARR 2019).

Na Kosovu* postupanje sa počiniocima može se nametnuti i kao dopunska „zaštitna mera“ izrečena kroz PNHZ koji izdaje policija ili sudija kao rezultat krivičnog postupka. Podaci Državnog tužilaštva pokazuju da je samo 3,8 % osuđenih počinitelaca upućeno na obavezno lečenje u 2019. godini (35 muškaraca od ukupno 917 slučajeva kazne).

Sud je izrekao obavezne mere postupanja sa počiniocima NP ⁵⁸		
Godine	Ukupno slučajeva NP sa presudom o krivici	Obavezna mera postupanja
2015	901	23 (2,6 %)
2016	1055	17 (1,6 %)
2017	776	11 (2,4 %)
2018	537	30 (5,6 %)
2019	917	35 (3,8 %)
2020 (jan-sep)	385	23 (5,9 %)

56 Na primer, to je slučaj sa Austrijom, Danskom i Finskom.

57 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Albanija (GREVIO/Inf(2017) 13), beleška 78.

58 Statistiku je dalo Državno tužilaštvo, jul 2020.

Mali broj upućivanja na lečenje može se protumačiti kao delimično povezan sa niskim stopama osuđujućih presuda za nasilje u porodici. Nekoliko zainteresovanih strana takođe je izvestilo da se, iako je to predviđeno zakonom, psihološko savetovanje za počiniocima retko koristi (MŽK 2018). U praksi se dodatne zaštitne mere donose samo kada počinilac ima problema sa zavisnošću (zavisnost od alkohola ili narkotika) ili neku vrstu umnog poremećaja, umesto da se sistematski razmatraju kao opcija, na osnovu procene rizika. Usredsređujući se isključivo na ove posebne kategorije počinilaca, aktuelno zakonodavstvo i praksa sprečavaju veliku većinu počinilaca da pristupe bilo kojoj vrsti lečenja.

Ostale zainteresovane strane takođe su naglasile da u većini slučajeva kazne za počiniocima nasilja u porodici podrazumevaju blage kazne. Iako Nacionalna strategija za zaštitu od nasilja u porodici (2016-2020) jasno navodi potrebu da se obezbedi „adekvatna kazna za počiniocima“ (MP 2016, 9), počiniocima nasilja u porodici često podležu manjim kaznama, pa čak i recidivistički slučajevi često prolaze samo sa novčanom kaznom ili kućnim pritvorom, mere koje sudije izriču umesto pritvora⁵⁹. Prema tužiocima, takve blaže kazne negativno utiču na njihov rad i efikasnost koordinisanih napora u radu sa slučajevima nasilja u porodici (ARR 2019, 127). Čak i ako je krivični zakonik nedavno reformisan, omogućavajući strože kazne, često je slučaj da se počiniocima osude kratkom kaznom i nakon puštanja uzvrate svojim partnerima. U većini slučajeva rizik od recidiva je zaista visok, što je potvrdilo Ministarstvo pravde.

Dostupne su ograničene informacije o mogućnostima lečenja za osuđene počiniocima nasilja u porodici u pritvorskim i van-pritvorskim uslovima. Službenik za rodnu ravnopravnost u Ministarstvu pravde nedavno je preporučio da popravne službe uvedu posebne programe za počiniocima nasilja u porodici dok su još uvek u zatvoru. Popravna služba Kosova je 2019. godine otvorila Službu za procenu i klasifikaciju zatvorenika (SPKZ), koja deluje u Pritvorskom centru u Prištini. Svrha ovog subjekta je popravak, resocijalizacija i reintegracija osuđenika u društvo. Helsinški komitet za ljudska prava je 2013. godine prvo obučavao stručnjake u SPKZ, a od tada „obučava predavače“ u nekoliko muških i ženskih zatvora širom Kosova*. Pomagači nude programe upravljanja besom u popravnim centrima za odrasle i maloletnike, bez razlike između običnih zatvorenika i osuđenih počinilaca nasilja u porodici. Efikasnost ovih napora još uvek nije procenjena. Treba napomenuti da su ovi programi usmereni na opštu populaciju zatvorenika i nemaju rodnu perspektivu i poseban fokus na rodno zasnovanom nasilju (videti paragraf 4.3.3). Čini se da nedostatak znanja o tome kako adekvatno sprovesti programe i nedostatak obuke za stručnjake u ovoj oblasti ometaju konkretan odgovor. Pored toga, nije jasno da li su ove inicijative dostupne na celoj teritoriji Kosova* ili samo u nekim zatvorima, poput Prištine i pritvorskog centra u Lipljanu. Kao što proizlazi iz nekoliko intervju sa zainteresovanim stranama, neke nevladine organizacije su nedavno uvele programe po potrebi u saradnji sa popravnim službom, ali u ovom trenutku nisu formalno institucionalizovani, nisu u skladu sa međunarodnim standardima i ne predviđaju dovoljno vremena za postizanje stvarne promene⁶⁰.

Čak i kada sud počiniocu nametne obavezno lečenje, praktična primena odluke ostaje izazov (ARR 2019). U skladu sa gore navedena dva administrativna uputstva i u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici, Ministarstvo zdravlja ima mandat da razvije i obezbedi pomoćnu i neophodnu infrastrukturu za podršku radu sa počiniocima (MP 2016). Na opštinskom i / ili regionalnom nivou, odgovornost za rešavanje ovog problema pada na javne zdravstvene ustanove i centre za mentalno zdravlje (SE 2017).

Što se tiče zavisnosti od alkohola i supstanci, lečenje pružaju glavni centri porodične medicine (primarna zdravstvena zaštita), regionalne bolnice, centri za mentalno zdravlje (sekundarna zdravstvena zaštita) i ustanove poput Kosovskog forenzičko psihijatrijskog instituta (KFPI). KFPI radi sa slučajevima koje upućuje sudija, tužilac ili policija. Jednom kada je osoba primljena u bolnicu, zdravstveni radnici su odgovorni za lečenje, dok su popravne službe zadužene za opštu bezbednost. KFPI nudi stambeni smeštaj za osuđene počiniocima i ima oko 36 mesta, podeljenih između slučajeva gde je sud naložio psihijatrijsku procenu (12 kreveta) i slučajeva počinilaca na obaveznom psihijatrijskom lečenju (24 kreveta). Neke zainteresovane strane su ukazale na nedovoljan broj kreveta, ako se uporedi sa brojem počinilaca sa kojima je potrebno raditi i ukazale su na zabrinutost u pogledu kratkog trajanja lečenja, koje može da varira od nekoliko sesija do nekoliko meseci.

Što se tiče psihosocijalnog rada, isti mogu da obavljaju licencirani stručnjaci u zdravstvenim i socijalnim ustanovama, kao i nevladine organizacije (SE 2017)⁶¹. U nekoliko slučajeva, kao u pilot projektu koji vodi Sigurna kuća u Đakovici, prihvatilišta mogu da obavljaju i ovu vrstu rada, iako počiniocima primaju radnici prihvatilišta u odvojeno objektu i uz podršku posvećenog psihologa. Do danas se čini da je SIT centar u Prištini jedina organizacija koja nudi savetovanja muškarcima koji nisu prošli sudski postupak. I u slučaju obaveznog ili dobrovoljnog učešća, kako u pravosudnom okruženju, tako i u zdravstvenom sektoru, čini se da je ograničeno tra-

59 Statistiku je dalo Državno tužilaštvo, jul 2020. god.

60 Nvladine organizacije spremne da intervenišu u pritvoru moraju imati dozvolu Ministarstva rada i socijalne politike, kao što je ustanovljeno Administrativnim uputstvom br. 17/2013, „o licenciranju pravnog lica / organizacije koja pruža socijalne i porodične usluge“.

61 Videti član 5. Administrativnog uputstva 12/2012.

janje programa uglavnom povezano sa ograničenim finansijskim sredstvima koja su dodeljena u tu svrhu. Bez preusmeravanja resursa sa usluga podrške žrtvama, programi za počinioce bi trebalo da dobiju odgovarajuća finansijska sredstva da bi se obezbedio dovoljan broj sesija sa stručnjacima koji su posebno obučeni u datoj oblasti.

Svestan ograničenja trenutnog stanja, u kontekstu IPP (Instrumenta za pretpristupnu pomoć) Evropske unije 2014-2020, službenik za rodnu ravnopravnost iz Ministarstva pravde radio je na predlogu projekta, čiji je cilj otvaranje centra za rehabilitaciju za počinioce nasilja u porodici na Kosovu*, s ciljem smanjenja rizika od recidiva i broja slučajeva koji se završe smrtnim ishodom. Trenutno nema više informacija o ishodima projekta.

Koordinisana politika i saradnja sa službama za podršku ženama

Koordinisana politika i saradnja sa službama za podršku ženama

- Usvojiti sveobuhvatan pristup
- Uključiti sve relevantne zakonske agencije i administrativne službe
- Uspostavite tesnu saradnju sa službama za podršku ženama
- Osmisliti instrumente za međuinstitucionalnu saradnju, uključujući protokole i sporazume

i. Međunarodni standardi i vodeća načela

Jedan od četiri stuba Istanbulske konvencije je sprovođenje koordinisane politike. U skladu sa članovima sadržanim u Poglavlju II „Koordinisana politika“ (čl. 7 - čl. 11), države su dužne da uspostave odgovarajuće mehanizme koji omogućavaju efikasnu saradnju između pravosuđa, javnih tužilaca, agencija za sprovođenje zakona, lokalnih i regionalnih organa i NVO. Shodno tome, svi partneri uključeni u koordinisani odgovor na nasilje nad ženama, uključujući nevladine organizacije, treba da budu adekvatno finansirani i da aktivno učestvuju u praćenju i proceni sprovedenih strategija. Ove odredbe se tiču i programa za počinioce.

Dok počinioce pozivaju na odgovornost za svoje postupke, programi za počinioce moraju dati prioritet potrebama, bezbednosti i dobrobiti žena i dece izloženih nasilju u porodici. U tu svrhu važno je da programi deluju u tesnoj saradnji sa drugim agencijama, kao što su službe za zaštitu deteta, socijalne službe i sudovi, kako bi ponudili integrisani odgovor zajednice. Angažovanje svih relevantnih zakonskih agencija i upravnih organa – uključujući opštinske i radnike socijalne službe, agente za sprovođenje zakona, tužioce i sudije – može doprineti obaveštavanju počinioca o postojanju programa i mogućnosti da u njima učestvuju. Naročito se moraju uspostaviti tesne veze sa službama za podršku ženama i lokalnim prihvatilištima. Sveobuhvatan sistem intervencije fokusiran na potrebe žrtava, zajedno sa izradom protokola međuinstitucionalne saradnje, može promovisati efikasniji odgovor na nasilje u porodici, zasnovan na proceni rizika i upravljanju rizicima. Kao što je naglašeno u smernicama razrađenim u EMRSP, kreatori politike moraju da priznaju međuagencijske saveze i da ih stoga treba pravilno finansirati, kako bi se izbegla konkurencija između službi za finansijske resurse.

Prema minimalnim standardima Saveta Evrope za usluge podrške žrtvama nasilja nad ženama (Savet Evrope 2008), kada je počinilac upisan u program, žrtvi bi uvek trebalo da bude na raspolaganju pridružena ili povezana služba za podršku ženama. Treba podsticati jasne protokole između službi kako bi se osigurala efikasna razmena informacija i zajedničke procedure za procenu rizika i napretka (EMRSP nd). Sporazumi sa službama za podršku ženama takođe mogu da podrazumevaju ograničenja u pravima na poverljivost počinilaca. Pre nego što se upiše u program, počinilac mora da prihvati posebne uslove kao što su navođenje adrese sadašnjih i bivših partnera i potpisivanje sporazuma o objavljivanju poverljivih informacija, posebno u slučaju povećanog rizika po bezbednost žrtava. Partneri bi uvek trebalo da se obaveste ako počinilac napusti program, ako je privremeno udaljen iz programa i ako postoji neka zabrinutost u vezi sa dobrobiti žene i deteta (Savet Evrope 2008).

U cilju jačanja veza između službi za podršku ženama i programa za počinioce, EMRSP predlaže u uključivanje predstavnika iz službi za podršku ženama kao stručnjaka u upravne odbore ili savetodavne odbore programa za počinioce. Smernice EMRSP podvlače da su radnici u programima za počinioce odgovorni za uspostavljanje takve saradnje i da se u tom procesu moraju ulagati stalni napori (EMRSP nd).

ii. *Primeri praksi iz izveštaja grupe GREVIO*

Izveštaji grupe GREVIO više puta su podvlačili da je efikasna i sistematska saradnja sa službama za podršku ženama ključna u radu sa nasilnicima u porodici. Tamo gde je nedostajalo ovo partnerstvo, GREVIO je jasno preporučio sprovođenje programa za počiniocima u tesnoj saradnji sa specijalizovanim službama za podršku kako bi se prioritet dao bezbednosti žrtava⁶². Komitet smatra da ovi sporazumi mogu smanjiti rizik od sekundarne viktimizacije i garantovati zaštitu ljudskih prava žrtava.

GREVIO je pohvalio protokole usvojene u Austriji između nacionalne mreže službe za podršku ženama i službe za uslovne kazne, kao i praksu uključivanja „kontakt osobe partnera“ koja je zadužena za komunikaciju i saradnju sa žrtvom, kao što su usvojile švedske zatvorske i službe za uslovne kazne⁶³. Takođe je zapazio da ova saradnja s jedne strane povećava mogućnosti za predlaganje postupanja sa nasilnim partnerima, dok s druge strane obezbeđuje da žene budu redovno obavestavane o stepenu saradnje njihovog partnera koji pohađa program – znajući da promene u ponašanju počilaca mogu da obuhvate napredak, ali i sve veći rizik od recidiva i napuštanja programa.

iii. *Stanje na Kosovu**

Na Kosovu*, organi vlasti su promovisali strateški pristup u korist decentralizacije, u svrhu pružanja usluga na lokalnom nivou i podsticanja saradnje među lokalnim agencijama. Usvajanje SOP i uspostavljanje memoranduma o razumevanju u svakoj opštini predstavljali su osnovne korake ka konkretnoj primeni koordinisanih dokumenata politike u prevenciji i odgovoru na nasilje nad ženama u svakoj zajednici. U ovom procesu, opštine su stekle posebne nadležnosti, kao što je mogućnost finansiranja ustanova, uključujući prihvatilišta (MP 2016).

Opštinski mehanizmi koordinacije imaju značajan potencijal u promovisanju saradnje između više agencija i razvoju zajedničkog interdisciplinarnog pristupa nasilju u porodici, koji se takođe odnosi na rehabilitaciju počilaca. Međutim, nekoliko zainteresovanih strana ukazalo je na brojne prepreke u stvarnoj primeni procesa decentralizacije, što je rezultiralo nedostatkom saradnje među zainteresovanim stranama i neefikasnim odgovorom na nasilje u porodici. U stvari, samo je mali broj opština na Kosovu* uspostavio mehanizme koordinacije i u većini slučajeva ovi instrumenti su i dalje prilično slabi zbog problema finansijske održivosti, nedovoljnih ljudskih resursa i nerazumevanja odredbi SOP. Prema navodima nekoliko zainteresovanih strana, decentralizacija se razvila vrlo brzo, a radnici na terenu nisu imali dovoljno vremena da prođu odgovarajuću obuku niti su izgradili osnovne kapacitete za preuzimanje novih zadataka. U praksi, ovi nedostaci dovode do brojnih problema u koordinaciji među ustanovama, koji se ogledaju u slaboj razmeni informacija, lošem upravljanju slučajevima i netačnoj proceni rizika, podrazumevajući opasnost da ugroze bezbednost i ljudska prava žena. Neke zainteresovane strane su pomenule da će nova baza podataka o nasiljem na porodicu uskoro biti dostupna i veruju da će poboljšati koordinisano upravljanje predmetima među službama⁶⁴.

62 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Belgija (GREVIO/Inf(2020) 14), stav 95; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Španija (GREVIO/Inf(2020) 19), stav 111.

63 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Austrija (GREVIO/Inf(2017) 4); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Švedska (GREVIO/Inf(2018) 15).

64 Četvorogodišnji projekat uspostavljen je kroz program koji finansira EU u saradnji sa agencijom UN Women, a osmišljen je kroz konsultacije sa nekoliko institucija na centralnom i lokalnom nivou, uključujući sudije, tužioce, ustanove za socijalne usluge i zdravstvene usluge, prihvatilišta.

UVID 1.

Slučaj nasilja u porodici u koji su umešani radnici nekoliko institucija

Razgovor br. 11, porodični lekar i predavač na temu RZN za zdravstvene radnike

„Kao porodični lekar, sreo sam jednom trudnicu, koja je upravo dolazila na redovne preglede tokom trudnoće. Bila je žena iz Albanije udata za čoveka sa Kosova*. Dok je razgovarala, primetio sam da je zabrinuta i uznemirena. Počela je da pominje porodično nasilje. Na Kosovu* porodični lekari imaju uslugu kućnih poseta majkama i deci i tako sam razgovarao sa dve sestre kako bi mogle da posete ovu porodicu. Tokom posete upoznali su supruga i primetili da je bio čuvar u vrtiću deteta jedne od medicinskih sestara. Prepoznali su ga, razgovarali s njim polako i videli da je, čak i ako porodica štiti ženu, bio izuzetno nasilan. Međutim, sestre su uspele da dovedu čoveka ovde, na kliniku. Razgovarao sam s njim, izgledao je kao normalna osoba. Bio je vrlo ljubomoran, imao rodne stereotipe, potvrdio da njegova supruga mora da radi sve što kaže, a fizički je zlostavljao suprugu i decu.“ [...]

Žena je konačno podnela prijavu policiji. Čovek joj se osvetio ne puštajući je da poseti porodicu u Albaniji, jer na Kosovu* nije prihvatljivo da policija dolazi u vašu kuću i govori o nasilju u porodici, koje se i dalje smatra privatnom stvari. [...] Policija je razgovarala s njim. Obično, kada smatraju da postoji stvarna opasnost od ponovljenog nasilja, počinioća strpaju u istražni zatvor. Međutim, ovaj konkretan čovek nikada nije uhapšen. Bio je vrlo dobar u svođenju onoga što je radio na minimum i stalno je ponavljao da ju je „samo takao“, ali mogao sam da kažem da je emocionalno i verbalno nasilje bilo neverovatno. Bila je zaista depresivna. [...]

Par se na kraju razveo i ona je otišla. Mogla je da uzme jedno dete, ali čovek je zadržao drugo dvoje: počinilac je koristio decu da je ucenjuju, govoreći: „Samo izvoli, idi, razvedi se, ali svoju decu više nikada nećeš videti“. [...] Mislim da bi bilo veoma važno da počinilac pohađa program na nivou zajednice. Ako ne radimo sa počinioćima, ne možemo kontrolisati RZN na Kosovu*. Čak i ako imamo naloge za zaštitu, imamo toliko slučajeva kada je žena ubijena čak i sa nalogom za zaštitu. Mislim da centri za socijalni rad, kao i policija i zdravstveni radnici moraju biti uključeni u takve programe obuke, jer se direktno bave počinioćima. Svi ovi radnici moraju biti uključeni kako bi imali uspešan odgovor u zajednici“.

Ako pravilno funkcionišu, opštinski mehanizmi mogu da obuhvate pomagače programa za počinioće i njihovo učešće na redovnim sastancima sa sudijama, advokatima, agentima za sprovođenje zakona, socijalnim radnicima i stručnim službama za podršku, kako bi se bavili svakim slučajem nasilja u porodici i ispitali šta deluje u praksi i šta izaziva probleme. Decentralizacija i saradnja više agencija na okružnom nivou mogla bi da ima presudnu ulogu i u pravilnoj primeni programa za počinioće, posebno u pogledu prevencije, rehabilitacije i reintegracije. Sistematska saradnja sa kazneno-popravnim službama i zatvorskom upravom bila bi poželjna i mogla bi da deluje u različitim fazama postupka⁶⁵. Trenutno nisu potpisani posebni ugovori sa ovim službama. Iako u nekim slučajevima protokoli za upućivanje postoje, nije jasno kako se službe za podršku i lokalne institucije konkretno povezuju sa počinioćima i u kojoj meri je rad sa počinioćima predviđen u kontekstu opštinskih mehanizama koordinacije. Za sada SOP ne predviđaju nikakve posebne postupke koji bi se odnosili na počinioće. Iako se većina inicijativa s pravom fokusirala na žene žrtve nasilja, intervencije sa počinioćima, koje bi mogle doprineti osiguranju bezbednosti i zaštite žrtava, nisu zanemarene.

Izgleda da nedostaju protokoli ili sporazumi sa službama za podršku ženama, čiji je cilj osiguranje bezbednosti i zaštite žrtava. Jedini izuzetak je „Sigurna kuća“ u Đakovici, gde je započeta saradnja radnika prihvatilišta i lokalne službe za uslovne kazne u kontekstu pilot projekta koji ima za cilj rehabilitaciju počinilaca. Neke zainteresovane strane sugerišu da, ako se počinilac upiše u neki program, opštinski mehanizmi koordinacije mogu podržati postupke kontakta sa žrtvama kako bi pružili zaštitu ženama i praćenje ponašanja počinioća. Kao što je naglasilo nekoliko zainteresovanih strana, radnici prihvatilišta na Kosovu* su među retkim radnicima koji su u poslednjih dvadeset godina stekli određeno znanje, stekli iskustvo u suočavanju sa nasiljem u porodici i pružanju institucionalnog odgovora.

65 Videti izveštaj koji je objavila EMRSP (2019) o uslovnim i zatvorskim programima.

Rodna perspektiva i minimalni standardi za praksu

- Usvojiti rodnu perspektivu
- Dati prednost ženama i deci, kao i ljudskim pravima
- Izbegavati obavezno posredovanje i pomirenje
- Lečenje se ne sme svesti na zavisnost od alkohola i supstanci, upravljanje besom, lekove
- Uspostaviti procedure za bezbedni kontakt sa žrtvom
- Sprovoditi sistematsku procenu rizika i upravljanje rizikom u saradnji sa drugim službama
- Obezbediti odgovarajuću obuku radnicima
- Prikupiti podatke o počiniocima koji pohađaju program
- Vršiti redovne ocene programa
- Definisati postupak akreditacije i kriterijume za licenciranje
- Podržati razvoj nacionalne mreže, uključujući nacionalne standarde i smernice

i. Međunarodni standardi i vodeći principi

Istanbulska konvencija zahteva od država potpisnica da „ukluče rodnu perspektivu u sprovođenje i procenu uticaja odredaba Konvencije“ (član 6, „Rodno osetljiva politika“). To se odnosi i na programe za počinioce, jer rad sa počiniocima može doprineti širem procesu kulturnih i političkih promena, „ka ukidanju rodni hijerarhija, rodno zasnovanog nasilja i rodne diskriminacije“ (Savet Evrope 2014). Kao što je predloženo smernicama EMRSP, programi treba da obuhvate razumevanje međusobnih veza između nasilja, strukturnih nejednakosti i odnosa moći između žena i muškaraca, kao i osnovne istorijske i socijalne konstrukcije muškosti i ženstvenosti (EMRSP, nd).

Usvajanje ekološkog modela (Hegeman-Vajt i ostali 2010), koji razmatra složenu interakciju između pojedinaca, odnosa, zajednice i društvenih faktora, omogućava razumevanje komponenata koje utiču na ponašanje počinilaca. Iako programi ne donose nužno promene na svakom nivou, istraživanja sugerišu da inicijative usmerene na počinioce treba da uzmu u obzir sve ove slojeve, kao i njihov uticaj na omogućavanje ili sprečavanje počinilaca da sebe smatraju odgovornim za svoja dela (Savet Evrope 2014). Tokom ispitivanja svih ovih elemenata, programi treba da vode čoveka u prekidu izabranog nasilničkog ponašanja i podržavaju njegovu odluku u usvajanju individualnih, alternativnih, nenasilnih praksi, s ciljem razvijanja zdravih odnosa zasnovanih na poštovanju i pojmovima jednakosti (EMRSP, nd).

Baš kao i druge usluge podrške, programi za počinioce nasilje u porodici moraju smatrati javnom, a ne privatnom stvari. Rodno osetljiv pristup podstiče shvatanje ženskih prava kao prava pojedinaca – ne samo kao supruga ili majki dece. Minimalni standardi Saveta Evrope ističu da bezbednost i dobrobit žena i dece moraju imati prioritet nad pokušajima da se porodično jedinstvo održi po svaku cenu (Savet Evrope 2008). Shodno tome, obavezno porodično savetovanje, posredovanje ili pomirenje ne smatraju se odgovarajućim odgovorima u radu sa počiniocima, kao ni programi koji se fokusiraju isključivo na lečenje zavisnosti od supstanci ili upravljanje besom. Član 48. Istanbulske konvencije zabranjuje obavezne postupke alternativnog rešavanja sporova ili izricanja presuda. Eksplanatorni izveštaj konvencije upozorava na negativna dejstva posredovanja u slučajevima porodičnih sporova obeleženih nasiljem, posebno kada su takvi postupci nametnuti žrtvi. Asimetrija snage između strana može ovu metodu učiniti nepovoljnom za žene i dovesti do sekundarne viktimizacije. Što se tiče zloupotrebe alkohola i supstanci, nekoliko organizacija širom Evrope ozbiljne probleme zavisnosti i antisocijalne poremećaje ličnosti smatraju kriterijumima za izuzeće za upis u program za počinioce, jer ova pitanja zaslužuju specijalizovane intervencije i treba ih rešavati odvojeno od lečenja nasilja u porodici (EMRSP 2019, 7).

Očekuje se da će programi u skladu sa međunarodnim standardima podstaći počinioce da ispitaju svoje stavove i uverenja prema ženama. U tom cilju, ustanove bi trebalo da prođu odgovarajuću obuku o nasilju u porodici kao obliku rodno zasnovanog nasilja (Istanbulska konvencija, Eksplanatorni izveštaj). Pored toga, u programima za počinioce trebalo bi da se uzme u obzir ukrštanje rodni sa drugim pitanjima, kao što su rasa, klasa, religija, starost, nacionalnost i invalidnost.

Da bi se podržala odgovornost počinitelaca i ženski put ka osnaživanju, programi bi trebalo da budu povezani sa službama podrške usmerene na partnera ili bivšeg partnera. Preporučuje se da radnici koji rade sa počiniocem kontaktiraju partnera ili bivšeg partnera kako bi ga obavestili o ciljevima, sadržaju i ograničenjima programa, kao i da bi ga posavetovali kako da pristupi specijalizovanim uslugama podrške. Radnici bi trebalo da budu svesne činjenice da upis počinioca u program može uticati na odluku žrtve da ostavi nasilnika ili joj dati lažne nade i očekivanja. Žrtva se ni pod kojim okolnostima ne bi smela osećati primoranom da učestvuje. Bez obzira da li je voljna da saraduje, programi bi trebalo da efikasno koriste pružene informacije. Žrtve bi, takođe, trebalo da se upozore na mogućnost da počinitelj može da iskoristi svoje učešće u programu da manipuliše i ili je dodatno kontroliše (Savet Evrope 2014).

Pre prijema u program, treba proceniti podobnost i motivaciju počinitelaca. Prihvaćeni učesnici treba da se dogovore o ograničenjima svojih prava na poverljivost, kao što je mogućnost da pomagači kontaktiraju partnera počinioca ili agencije za sprovođenje zakona, u slučaju povećanog rizika od novih dela nasilja nad ženama ili decom. S tim u vezi, od izuzetne je važnosti da programi neprestano vrše procene rizika – kao što je, na primer, procena rizika od supružničkog napada (SARA) i da se koordinišu sa drugim službama i institucijama radi adekvatnog upravljanja rizikom. Smernice EMRSP preporučuju pribegavanje procedurama procene rizika i upravljanja rizikom, koje treba preduzeti i dokumentovati u trenutku prijema, kao i u određeno vreme, tokom programa i kad ponašanje počinioca ili situacija ukazuju na moguću promenu rizika (EMRSP, nd). Svi uključeni radnici bi trebalo da priznaju da se rizik može vremenom neprestano menjati zbog brojnih promenljivih elemenata (Gondolf 2012). Na osnovu redovnih ocena, pomagači mogu da usvoje bezbednosne planove kako bi obezbedili zaštitu žena i dece, a mogu i da upute počinioca u druge službe, radi zadovoljenja njegovih specifičnih potreba (tj. programi za lečenje zavisnosti). Faktori rizika koji se pojavljuju mogu da obuhvate zavisnost od supstanci, rizične situacije ili ranjivost žrtava (WAVE 2017). Procena takvih faktora od strane više agencija može efikasno doprineti radu drugih radnika, odnosno zaposlenih u službama za podršku ženama, u zdravstvenom sektoru ili u dečjim službama,

Minimalni standardi Saveta Evrope (2008) takođe daju indicije u vezi sa profesionalnim obrazovanjem pomagača, koji bi trebalo da prođu najmanje 30 sati specijalizovane obuke. Nastavni plan bi trebalo da sadrži, između ostalih tema, rodnu analizu nasilja nad ženama, pojmove o proceni rizika i upravljanju rizicima, razumevanje ženskih perspektiva i dečjeg iskustva, kao i uvažavanje obrazaca minimiziranja i manipulacije počinitelaca. Smernice EMRSP takođe daju opsežni spisak kompetencija radnika koja sadrži specifična znanja, veštine i vrednosti i ističe značaj sposobnosti upravljanja napetostima i izazovne grupne dinamike (EMRSP, nd)⁶⁶.

Da bi se ispunili zahtevi postavljeni u Istanbulske konvencije o „prikupljanju podataka i istraživanju“ (čl. 11), inicijative usmerene na počinioce treba da se uključe u sistematsko prikupljanje podataka, kao i da redovno dokumentuju i procenjuju svoju praksu. S tim u vezi, EMRSP promovise upotrebu sredstva Impact Toolkit, koji sadrži upitnike namenjene kako muškarcima učesnicima, tako i njihovim partnerima i ima za cilj prikupljanje informacija na nekoliko faza ocene, tokom i nakon programa (EMRSP, nd). Na kraju, programi koji se odnose na počinioce ne bi trebalo da deluju izolovano: stvaranje nacionalne mreže programa za počinioce, zajedno sa razvojem jasnih kriterijuma za licenciranje i usvajanjem nacionalnih standarda i smernica, omogućava delovanje na osnovu zajedničkih praksi i principa, u skladu sa međunarodnim standardima.

ii. Primeri praksi iz izveštaja grupe GREVIO

GREVIO je više puta podvukao da bi programi za počinioce trebalo da se zasnivaju na rodno shvaćenom nasilju i dosledno obuhvate dekonstrukciju seksističkih stereotipa. Komitet je izneo oštre kritike usvajanju rodno neutralnog pristupa⁶⁷.

U nekoliko navrata GREVIO je podsetio na značaj primene jedinstvenih minimalnih standarda usmerenih na davanje prioriteta bezbednosti i ljudskim pravima žena i dece⁶⁸. U tom cilju, u izveštaju o Albaniji, Komitet je izrazio zabrinutost zbog praksi koje obuhvataju porodičnu terapiju, posredovanje i pomirenje u kontekstu programa za počinioce⁶⁹. U slučaju Belgije, GREVIO je primetio „snažan trend ka „tandemskom posredovanju““ u kontekstu programa za počinioce. Stoga je snažno podstakao nacionalne organe da ograniče pribegavanje

66 Videti posebno stav B5 „Kompetencije radnika“.

67 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Holandija (GREVIO/Inf(2019) 19), stav 106. Takođe, videti GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Belgija (GREVIO/Inf(2020) 14), stav 95.

68 Izveštaji grupe GREVIO često se odnose na minimalne standarde Saveta Evrope za usluge podrške (Savet Evrope 2008). Videti na primer GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Srbija (GREVIO/Inf(2019) 20); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Albanija (GREVIO/Inf(2017) 13).

69 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Albanija (GREVIO/Inf(2017) 13), stav 70.

ovoj praksi i da obezbede da žrtve daju slobodan i informisan pristanak pre učešća⁷⁰.

U slučaju drugih zemalja, potvrđujući potrebu za rodnim razumevanjem nasilja u porodici, Komitet je izjavio da se programi koji se fokusiraju isključivo na upravljanje besom, na pitanja mentalnog zdravlja i na lečenje zavisnosti ne razmatraju u skladu sa Istanbulsom konvencijom. U izveštaju o Crnoj Gori, GREVIO je podstakao nacionalne vlasti „da odustanu od programa za počiniocima koji se zasnivaju isključivo na medicinskom lečenju zbog zavisnosti od supstanci i umnih poremećaja“⁷¹, dok je u izveštaju o Turskoj Komitet ukazao na činjenicu da i sudovi i zdravstvene ustanove „imaju tendenciju da izjednačavaju [programe za počiniocima] sa medicinskim lečenjem zbog umnih poremećaja ili problema zavisnosti“⁷². U slučaju Turske, GREVIO je izrazio zabrinutost i u pogledu pružanja obaveznog medicinskog lečenja za seksualne prestupnike, ističući da rad sa nasilnicima uvek treba da poštuje ljudska prava žrtve i počinioca⁷³. Komitet je jasno stavio do znanja da, iako neki počinioci mogu imati nekoliko problema koji se preklapaju, tim pitanjima se treba baviti odvojeno i preko različitih kategorija stručnjaka. Prema Grupi stručnjaka, pravilno sprovođenje programa trebalo bi da prvenstveno „podstakne počiniocima da preuzmu odgovornost za svoje postupke i ispituju svoj stav i uverenja prema ženama“⁷⁴.

U skladu s tim, GREVIO je pozdravio postupak akreditacije koji je osmislila italijanska nacionalna mreža Relive, zasnovan na međunarodnim standardima i najboljim praksama, kao i inicijative pokrenute u Finskoj i Austriji, čiji je cilj uspostavljanje standarda kvaliteta i koherentnih smernica za programe za počiniocima širom zemlje. GREVIO je često podsticao nacionalne institucije da prihvate ovaj proces usklađivanja⁷⁵ i ukazao je na značaj obezbeđivanja adekvatne obuke za stručnjake, sistematsko prikupljanja podataka i stalne ocene programa. Komitet je posebno više puta naglasio značaj procene kratkoročnog i dugoročnog uticaja programa analizom učešća i ponovnog prestupa u cilju ocene njihove efikasnosti u sprečavanju novih i težih dela nasilja⁷⁶.

*iii. Stanje na Kosovu**

Iako je u poslednjih nekoliko godina Kosovo* steklo važna znanja iz oblasti nasilja nad ženama i nasilja u porodici, razgovori sa zainteresovanim stranama otkrili su nerazumevanje svrhe i funkcionisanja programa za počiniocima: šta su oni, kako ih treba sprovesti i koja je njihova uloga u koordinisanom odgovoru na nasilje u porodici. Nekoliko aktera primetilo je nedostatak specijalizovanih institucija koje rade sa počiniocima nasilja u porodici i ne odobravaju sadašnji pristup gde lečenje cilja samo na osobe sa umnim poremećajima i sa problemima zavisnosti od alkohola ili narkotika (ARR 2019)⁷⁷.

Postojećim zakonima i politikom usredsređenom na počiniocima nedostaje i rodna perspektiva i shvatanje nasilja u porodici kao javne stvari. Administrativna uputstva br. 12/2012 i br. 02/2013 ne pružaju shvatanje nasilja kao povezanog sa strukturnim nejednakostima i odnosima snaga između žena i muškaraca ili kao rezultat socijalne konstrukcije muškosti. Prema brojnim zainteresovanim stranama, na Kosovu* nasilje muškaraca nad intimnim partnerima i dalje se često smatra rezultatom konzumacije alkohola i narkotika ili mentalnog zdravlja i često je povezano sa nezaposlenošću, nepismenošću i siromaštvom. Iako se neki od ovih elemenata mogu ispitati kao faktori rizika koji doprinose, nasilje u porodici mora biti zamišljeno kao „oblik nasilja koji nesrazmerno pogađa žene i koji zbog toga ima primetnu rodnu perspektivu“ (Istanbulska konvencija, Eksplicitni izveštaj, stav 42). Isto tako, prema počiniocima treba postupati kao prema muškarcima koji namerno koriste nasilje da bi izvršili moć i kontrolu nad svojim partnerima, bez obzira na druge faktore.

Saradnja između sudija i zdravstvenih radnika od suštinskog je značaja u određivanju toga da li lečenje umnih poremećaja mora biti nametnuto ili ne. Sudovi mogu naložiti obavezno lečenje na osnovu medicinske stručnosti. Kosovski forenzičko psihijatrijski institut (KFPI) zadužen je za sprovođenje psihijatrijske procene slučajeva koje uputi sudija, tužilac ili policija, i utvrđuje psihijatrijsko stanje počinioca u vreme izvršenja krivičnog dela. Između čitavog broja slučajeva, počinioci nasilja u porodici predstavljaju samo malu komponentu široke grupe prestupnika. U tom kontekstu, stručnjaci KFPI procenjuju da li se umni poremećaji mogu smatrati korenem zlostavljanja intimnih partnera ili ne. U zavisnosti od nalaza, tim za procenu može da predloži mere za pritvorski obavezni rad u prostorijama KFPI ili za van-pritvorski rad u Centru za mentalno zdravlje. Ako se

70 Takođe videti GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Belgija (GREVIO/Inf(2020) 14), stav 95.

71 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Crna Gora (GREVIO/Inf(2018) 5), stav 91.

72 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Turska (GREVIO/Inf(2018) 6), stav 124.

73 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Turska (GREVIO/Inf(2018) 6), stav 130.

74 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Crna Gora (GREVIO/Inf(2018) 5), stav 91.

75 Kao i u sledećim izveštajima: GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Portugalija (GREVIO/Inf(2018) 16); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Francuska (GREVIO/Inf(2019) 16); GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Švedska (GREVIO/Inf(2018) 15).

76 GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Andora (GREVIO/Inf(2020) 18), stav 84; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Malta (GREVIO/Inf(2020) 17), stav 86; GREVIO, Izveštaj o osnovnoj oceni: Belgija (GREVIO/Inf(2020) 14), stav 95.

77 Ove informacije posebno potiču iz razgovora sa sudijama (ARR 2019, 133).

smatra nepotrebnim, tim KFPI takođe može predložiti nikakav rad. U ovom slučaju, sud odlučuje u predmetu i može se samo odlučiti za pritvor. Ako počinioci nemaju nikakvih problema sa mentalnim zdravljem ili bilo kakvim problemom zavisnosti, najverovatnije ga ne upućuju ni na jedan program koji bi mogao da izazove nekoliko rizika za žrtvu - bilo ako počinitelj služi zatvorsku kaznu ili ako izađe na slobodu, nakon perioda istražnog zatvora.

U slučaju da sud nametne obavezno lečenje, javne zdravstvene ustanove i centri za mentalno zdravlje, uključujući KFPI, tada su zaduženi za davanje terapije, koja se uglavnom sastoji od lekova. Procena koju je sprovedla Agencija za rodnu ravnopravnost utvrdila je da ove mere nisu primenjivane u širokoj meri (ARR 2019). Međutim, izveštaj nije mogao utvrditi da li oskudna primena lečenja zavisi od medicinskog osoblja ili od nedostatka nametanja ove mere od strane sudova. S tim u vezi, čini se da lekari deluju po potrebi kada se bave slučajevima nasilja u porodici i nemaju poseban sistem upućivanja za takve slučajeve u svojoj ustanovi (ARR 2019).

Po prijemu počinioca u KFPI, tim stručnjaka vrši procenu potreba osobe i sastavlja individualni plan lečenja. U slučaju da je terapija uspešna i da osoba pokaže pozitivne promene, osoblje može da podnese zahtev sudu kako bi se prekinulo obavezno lečenje u zatvorenom pritvorskom okruženju i nastavilo u otvorenom van-pritvorskom okruženju. Kada sud proceni zahtev i odluči o slučaju, pacijenti kojima je dozvoljeno da napuste KFPI smeštaju se u Centar za mentalno zdravlje koji postaje institucija odgovorna za lečenje i preuzima dužnost da redovno izveštava sud o mentalnom stanju osobe.

UVID 2.

Počinitelj nasilja u porodici lečen u KFPI

Razgovor br. 10, psihijatar, Kosovska forenzičko psihijatrijska bolnica

„U jednom slučaju morali smo da se bavimo sa mladićem, diplomcem univerziteta, 29-godišnjakom, oženjenim, ocem dvoje male dece. Optužen je za prebijanje supruge, a zatim i oca, a sud je predložio obavezno psihijatrijsko lečenje u KFPI. Osoblje je izvršilo procenu i zaključilo da je nasilje rezultat umnog poremećaja i konzumacije psihotropnih supstanci. U prošlosti je čovek već bio na psihijatrijskom lečenju tokom godinu dana, ali kada je prekinuo terapiju, stanje mu se pogoršalo. U KFPI lečio se 8 meseci lekovima i psihosocijalno se lečio u Institutu. Takođe bi mogao imati koristi od nekoliko „terapijskih vikenda“ sa porodicom, kao neka vrsta „grupne terapije“. Na kraju je bio relativno stabilan sa zapaženim poboljšanjima. Osoblje KFPI predložilo je promenu lečenja sa obaveznog pritvorskog lečenja na lečenje na slobodi i trenutno čekamo odluku suda u vezi sa tim.“

Nekoliko sagovornika izrazilo je zabrinutost u pogledu efikasnosti medicinske terapije, koja se može pružiti nekoliko nedelja, meseci ili čak godina, bez ikakve procene ili praćenja promena u stavovima, uverenjima i ponašanju počinitelja prema ženama. Osoblje KFPI takođe je izjavilo da sudske odluke u vezi sa nekim slučajem mogu biti dugotrajan proces, što dovodi do toga da počinitelj ostane zaglavljen u institutu veoma dugo.

Drugi sagovornici ukazali su na rizik od kršenja ljudskih prava počinitelja njihovim zatvaranjem na psihijatriji i prisiljavanjem na medicinsko lečenje. U opštoj bolnici, u kojoj se psihijatri bave mnogim različitim stvarima, počinioci nasilja u porodici mogu postati predmet osude i stigme. Neke zainteresovane strane takođe su izrazile sumnju da li je osoba u stanju da prihvati lečenje na osnovu obrasca za informisani pristanak. Prema dobijenim informacijama, iako medicinsko lečenje može biti privremeno efikasno, smirivanjem počinioca i ograničavanjem njegovog agresivnog ponašanja, u slučaju počinitelja nasilja u porodici čini se da se ništa ne radi po pitanju izbora nasilničkog ponašanja prema partneru. Neki sagovornici su naglasili potrebu za stvarnom dugoročnom psihoterapijom sa počiniocima, radeći s njima pojedinačno i na grupnim sesijama, uključujući i rane intervencije i slučajeve visokog rizika. Konsultovane zainteresovane strane takođe su naglasile da kliničko osoblje koje pruža lečenje ne mora obavezno da prođe određenu obuku o RZN i NP i da mora da pruži lečenje počiniocima povrh redovnog obima posla.

Prema primljenim informacijama, čak i kada stručnjaci izjave da primenjuju procenu rizika, čini se da ista nije usredsređena na konkretne karakteristike RZN i NP. Još je alarmantnije primetiti da, kao posledica prelaska na van-pritvorsko medicinsko lečenje, neki pacijenti mogu da imaju koristi od „terapijskih vikenda“ sa porodicom, bez procene promena u odnosu ili procene rizika od više nasilja nad partnerom. Nije jasno da li sredstvo za procenu istorijskog kliničkog i rizika (IKR) koji je usvojio KFPI uzima u obzir karakteristične aspekte povezane sa nasiljem u porodici. Kao što je utvrđeno međunarodnim standardima,

Što se tiče programa za počiniocima u pritvorskim uslovima, Popravna služba može da predloži učešće u programima obuke za upravljanje besom koji se održavaju u zatvoru na dobrovoljnoj osnovi. Stručnjaci koji rade u Službi za procenu i klasifikaciju zatvorenika (SPKZ) koriste kognitivno-bihevioralni pristup kako bi počinioca (muškog ili ženskog roda) učinili svesnijim svog emotivnog stanja i naučili ga da kontroliše svoje ponašanje. Cilj je povećati odgovornost počinioca i podići mu svest o njegovim očekivanjima i svaljivanju krivice na druge ljude. Program upravljanja besom je strukturiran u nekoliko modula i, iako je zasnovan na međunarodnim standardima i na određenoj metodologiji, nastavni plan i program ne obuhvata rodnu perspektivu niti predviđa bilo koji poseban pristup usmeren na počiniocima nasilja u porodici. U programima se ne raspravlja o stavovima i verovanjima oko rodni uloga i mesta žena u društvu niti se su predmet posebnih modula. Na osnovu pozitivne ocene o ličnim promenama, učesnici bi mogli da uživaju nekoliko pogodnosti, uključujući „vikende kod kuće“ ili uslovno puštanje na slobodu. Međutim, čini se da se takve odluke zasnivaju samo na obrascu za procenu rizika „moralnog razvoja“, dok se čini da se ne koriste posebna sredstva za procenu rizika za počiniocima nasilja u porodici. Na osnovu sporazuma o saradnji, Kosovski centar za lečenje traume (KCLT), privatna ustanova, obezbeđuje da se efikasnost programa redovno prati. Međutim, nije jasno u kojoj meri se uzimaju u obzir pitanja u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem. Osoblje koje radi za SPKZ slaže se oko potrebe uvođenja posebnog programa za postupanje sa počiniocima nasilja u porodici. Stručnjaci, takođe, smatraju da bi ovu specifičnu populaciju trebalo lečiti u grupi, jer imaju slične karakteristike: velika većina počinitelja nasilja u porodici su muškarci, koji svoje zlostavljanje svode na minimum i nasilje nad svojim suprugama i partnerima normalizuju kao prihvatljivo ponašanje.

Međunarodni standardi i smernice daju vrlo detaljne naznake o obuci pomagača koji se bave počiniocima nasilja u porodici. Prema dobijenim informacijama, na Kosovu* je samo nekoliko stručnjaka u Sigurnoj kući u Đakovici i u SIT centru u Prištini učestvovalo u obukama o specifičnostima rada sa ovom populacijom. Pored početnog uvoda u temu, svim stručnjacima zaduženim za rad sa počiniocima trebalo bi ponuditi nekoliko modula za obuku, čiji je cilj bavljeno osnovnim pitanjima kao što su kako uključiti transverzalnu rodnu perspektivu, kako uspostaviti procedure za kontaktiranje ženskih partnera i kako izvršiti adekvatne procene rizika.

Kao što je izvestilo nekoliko zainteresovanih strana, većina stručnjaka koji rade u policiji, u službama za uslovne kazne i popravnim službama, kao i u zatvorskom sistemu i zdravstvenom sektoru, nisu svesni dinamike nasilnih odnosa i nisu spremni da imaju posla sa počiniocima nasilja u porodici. Rad sa počiniocima često se obavlja kao deo njihovih opštih usluga, bez posebnog fokusiranja na rodno zasnovano nasilje i bez oslanjanja na specijalizovano i iskusno osoblje. Posebno se čini da radnici CSR zanemaruju zlostavljanje intimnih partnera i njegove posledice na žene i decu, jer je njihova praksa često usmerena na podsticanje pomirenja parova i „rehabilitaciju“ porodične zajednice. S tim u vezi, Agencija za rodnu ravnopravnost je naglasila da programi koji se odnose na postupanje sa počiniocima nasilja u porodici ne bi trebalo da se zasnivaju na porodičnom savetovanju, posredovanju ili pomirenju (ARR 2019, 154).

Generalno, obuka bi trebalo da ospori rasprostranjene patrijarhalne stavove među različitim kategorijama radnika. Neki sagovornici su prijavili slučajeve sudija, agencija za sprovođenje zakona i socijalnih radnika, koji su delovali na osnovu konzervativnih ideja o mestu i ulozi muškaraca i žena u porodici. Ovo je posebno slučaj sa odlukama o starateljstvu nad detetom u postupku razvoda, gde počinitelj, uprkos svom nasilnom ponašanju prema supruzi i deci, može dobiti puno starateljstvo u zavisnosti od svoje priznate uloge „glave porodice“ i glavnog hranitelja porodice.

UVID 3.

Nedostatak procene rizika u odlukama o starateljstvu nad decom

Razgovor br. 8, psihijatar, Univerzitetski klinički centar

„Bavio sam se različitim slučajevima nasilja u porodici. Jedan od njih je slučaj para u kome je suprug bio biznismen, a žena domaćica. Bio je nasilan i siroma gospođa je mislila da mora da ostane kod kuće da bi se brinula o deci, ne zato što je volela čoveka. Konačno je odlučila da se razvede, ali tokom postupka sudija joj je govorio da nema dovoljno novca da zadrži decu sa sobom. Siroma gospođa našla se u ćorsokaku: na jednoj strani imala je muža koji joj je pretio i fizički je zlostavljao, dok je na drugoj strani imala sudiju koji joj je govorio da će starateljstvo nad decom dobiti njen suprug zbog njegovog ekonomskog položaja. Sudija nije uzeo u obzir činjenicu da je suprug vršio nasilje nad ženom. I ovo nije samo jedan slučaj; imamo puno takvih slučajeva, kada sudija ne odlučuje na osnovu procene rizika već samo na osnovu činjenice da suprug ima posao i da je vlasnik kuće, dok žena nema nikakvih mogućnosti niti dovoljno novca da hrani i brine o deci.“

Od izuzetne je važnosti da radnici u različitim institucijama prođu posebnu obuku o shvatanju nasilja u porodi-

ci i kako postupati sa počiniocima, kako uraditi procenu rizika, kako učestvovati u višeagencijskom odgovoru kako bi se obuzdalo nasilje počinitelja i sprečili novi oblici zlostavljanja. Stručnjaci u zdravstvenom sektoru – kao što su lekari opšte prakse, pedijatri, medicinske sestre, ginekolozi i akušeri – kao i opštinski socijalni radnici, mogli bi da imaju presudnu ulogu u prepoznavanju počinioca, upućivanju u specijalizovanu službu, praćenju ponašanja počinioca i uticaja na porodičnu zajednicu, nakon što završi program ili nakon što bude pušten iz zatvora⁷⁸. U tom pogledu, radnici CSR su ključne figure, jer su zaduženi za nadzor i procenu rehabilitacije i reintegracije žena i dece koja su bila izložena nasilju u porodici.

Međuinstitucionalna saradnja između službi trebalo bi da se zasniva na rodno shvaćenom nasilju i na minimalnim standardima za praksu, posebno na razmeni informacija i proceni rizika. Svi uključeni radnici trebalo bi da budu svesni da situacija može brzo da preraste od niskog rizika u visoki rizik. S tim u vezi, važno je uzeti u obzir da višeagencijski odgovor na nasilje počinioca može biti posebno delikatan u malim sredinama, gde su radnici na prvoj liniji često previše uplašeni da prijave slučajeve nasilja u porodici, jer se plaše odmazde počinioca i nedovoljne zaštite od strane agenata za sprovođenje zakona. Nedostatak znanja o nasilju u porodici, zajedno sa odsustvom rodne perspektive i oskudnih kompetencija o postupanju sa počiniocima, često može da dovede do neodgovarajuće procene rizika što podrazumeva opasne posledice po bezbednost žrtve.

4.4. Zaključci

Čini se da svi gore navedeni elementi doprinose ograničenom i netačnom sprovođenju programa za počinioce nasilja u porodici na Kosovu* i malom broju počinitelja koji su na lečenju. Čini se da ni programi za upravljanje besom u pritvorskim centrima, niti lečenje umnih poremećaja koje je na raspolaganju u psihijatrijskim bolnicama, ne ispunjavaju standarde programa za počinioce, utvrđene međunarodnim standardima i najboljom praksom. Postojeći eksperimentalni programi koji su usmereni na počinioce nasilja u porodici, poput pilot projekta koji je pokrenula Sigurna kuća u Đakovici ili savetovanja koja je predložio SIT centar u Prištini, razvili su se izolovano i takođe bi trebalo da obezbede usaglašenost sa standardima.

Vladine institucije poput Ministarstva pravde i Agencije za rodnu ravnopravnost, zajedno sa lokalnim organizacijama civilnog društva, mogle bi da imaju ulogu u transformaciji i usklađivanju postojećih praksi, sa ciljem (1) usaglašavanja zajedničkog pristupa, (2) produbljivanja znanja i nadležnosti za postupanje sa počiniocima, (3) definisanje kriterijuma za licenciranje za odgovorne organizacije, (4) obezbeđivanje odgovarajuće obuke stručnjaka i (5) usvajanje doslednih smernica na celoj teritoriji Kosova*. Dalje, bilo bi presudno da se rad sa počiniocima integriše u standardne operative procedure. Pored toga, treba primeniti efikasne strategije za prikupljanje i razmenu podataka o počiniocima, kako bi se redovno pratili napredak i nedostaci. S tim u vezi, nova baza podataka o nasilju u porodici na Kosovu* bi mogla da se koristi kao sredstvo za praćenje ponašanja počinitelja i rizika od recidiva.

78 S tim u vezi, videti „Mapu puta za radnike na prvoj liniji koji stupaju u interakciju sa muškarcima počiniocima nasilja i zlostavljanja u porodici“ koju je izradio ENGAGE (2018), a koja je dostupna ovde: https://www.work-with-perpetrators.eu/fileadmin/WWP_Network/redakteure/Projects/ENGAGE/Final_roadmaps/engage_EN_191127_web.pdf

5. Programi i prakse iz balkanskog regiona

U poslednjih nekoliko godina na Balkanu se razvilo nekoliko inicijativa usmerenih na programe za nasilnike. Ovo poglavlje stavlja u fokus sprovođenje takvih programa u Albaniji i u Hrvatskoj. Takođe pruža spisak organizacija koje rade sa počiniocima nasilja u porodici u regionu (Bosna i Hercegovina i Srbija) i članova Evropske mreže za rad sa počiniocima.⁷⁹

ALBANIJA

Savetodavna linija za muškarce i dečake

Savetodavna linija za muškarce i dečake⁸⁰ prvi je program za počinioce u Albaniji uspostavljen od strane Savetodavne linije za žene i devojčice, nacionalne telefonske linije za žrtve nasilja u porodici. Danas SLMD radi u saradnji sa sudovima, službom za uslovne kazne i drugim zakonskim agencijama. Posvećena je pružanju saveta počiniocima, kao i podsticanju preventivnih i obrazovnih aktivnosti koje pomažu u stvaranju zajednice u kojoj se nasilje ne toleriše. SLMD organizacija je članica EMRSP.

Savetodavna služba za žene i devojčice (SLŽD) od 1994. godine pruža usluge podrške ženama žrtvama nasilja u porodici u Tirani. Telefonska linija je bila jedna od vodećih organizacija civilnog društva koja je promovisala usvajanje zakona br. 9669/2006 „o merama protiv nasilja u porodičnim odnosima“. SLŽD je 2010. godine odlučila da uspostavi posebnu službu čiji je cilj rehabilitacija počinitelaca nasilja u porodici. U početku su radnici počeli da primaju muške partnere žena koje su bile smeštene u njihovom prihvatilištu i nudili su individualna savetovanja kod psihijatra. Ova pilot eksperimentalna praksa pokazala je potencijal za rad sa onima koji vrše zlostavljanje i shodno tome osmislila je celishodan projekat započet 2010. godine i podržan od strane organizacije lamaneh Switzerland⁸¹. Prvo, SLŽD je izvršila nacionalnu procenu potreba, kako bi utvrdila konkretne uslove koje su iznele lokalne službe i institucije u pogledu postupanja sa počiniocima. Tokom 2011. godine nekoliko stručnjaka – uglavnom psihologa i socijalnih radnika – prošlo je dvogodišnju obuku usredsređenu na rad sa počiniocima, koju je organizovala organizacija lamaneh Switzerland, uključujući studijske posete švajcarskim centrima u Bazelu i Cirihi. U novembru 2012. god. u Tirani je zvanično otvorena Savetodavna služba za muškarce i dečake (SLMD).

Pored toga što je počiniocima na dobrovoljnoj osnovi nudila savetovanje, SLMD je tokom godina saradivala sa sudovima i Ministarstvom pravde kako bi obezbedila sistem upućivanja na obavezne programe za počinioce na osnovu sudske presude. Danas počinioci iz nekoliko albanskih okruga mogu biti upućeni na program po nalogu suda u SLMD. Pored toga, potpisani su ugovori po potrebi sa Službom za uslovne kazne i Generalnom upravom zatvorskih centara kako bi se omogućilo lečenje počinitelaca unutar kazneno-popravnog sistema. Počinioci koji se upišu u program moraju da učestvuju u najmanje 16 sedmičnih sesija do 30 sesija. Sprečavanje napuštanja programa i osiguravanje doslednog učešća u pritvorskim i van-pritvorskim uslovima utvrđeni su kao ozbiljni izazovi, kao i potreba da se počinitelj prati nakon puštanja iz zatvora, da bi se izbegli recidivi.

79 Informacije dostupne na VVP EN listi članova mreže na: <https://www.work-with-perpetrators.eu/about-us/members/list-of-network-members>

80 Više informacija dostupno je na: <https://hotlinealbania.org/>

81 Više informacija dostupno je na: <https://vvv.lamaneh.ch/en/>

SLMD je uložila važne napore u obuku različitih radnika i van Tirane. Uz podršku nekoliko međunarodnih donatora⁸², SLMD je ponudila brojne programe obuke zatvorskim i službenicima za uslovne kazne širom zemlje. Između 2017. i 2018. godine, zajedno sa Savetodavstvom za muškarce i dečake (ZDB), osnovanim u Skadru 2014. godine, razvio je zajednički projekat za obuku novih savetnika u regionu.⁸³ Na osnovu prethodnog partnerstva sa SIT centrom u Prištini, osnivač ove organizacije je takođe pozvan da učestvuje u ovom projektu obuke. U novije vreme, SLMD je utvrdila i potrebu da se ponude posebni moduli za obuku o ponašanju zavisnosti – uključujući zavisnost od alkohola i narkotika, kockanje itd – tako da se ova pitanja mogu rešavati odvojeno, a počinioци mogu biti orijentisani ka specijalizovanim rehabilitacionim centrima. Budući moduli obuke će se fokusirati i na rad sa seksualnim prestupnicima, koji će biti integrisani u tekuće reforme pravosuđa i nove pravilnike usmerene na suzbijanje seksualnog nasilja i silovanja u Albaniji. Iako su u početku svi savetnici koji se bave počinioцима bili muškarci, SLMD je počela da obučava ženske stručnjake.

Što se tiče zakonodavstva, nedavne promene zakona „o merama protiv nasilja u porodičnim odnosima“ obuhvataju nove mere koje se odnose na počinioce. Amandmani usvojeni u novembru 2020. omogućavaju policiji da naredi hitno iseljenje počinioца iz njegovog prebivališta, a da ne mora pribegavati sudskoj odluci. Pored toga, utvrđuju da će počinilac morati da učestvuje u programima psihosocijalne rehabilitacije, koji se mogu uzeti u obzir tokom procene rizika i proceniti u odlukama o pravima na posetu ili smanjenim kaznama.

Nacrt nacionalnih standarda za rad sa počinioцима nedavno je dovršila međuinstitucionalna radna grupa koju su predvodile SLMD i SLŽD, a koja je uključivala Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite, Generalnu upravu zatvora i Službu za uslovne kazne, kao i akademike sa Univerziteta za psihologiju i društvene nauke u Tirani. O ovom nacrtu će se prvo razgovarati sa novoosnovanim službama za počinioce u nekoliko albanskih gradova, a zatim će se predati na ispitivanje drugim organizacijama civilnog društva i zakonskim agencijama do konačnog usvajanja. SLMD je takođe potpisao nove protokole sporazuma sa Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite i trenutno je u procesu izrade konkretnih smernica za zatvorske službenike i službenike za uslovne kazne o načinu rada sa počinioцима.

Od svog osnivanja, SLMD je deo EMRSP i aktivno učestvuje u godišnjim sastancima i studijskim posetama. Tokom godina takođe je razvila neformalne razmene i zajednička partnerstva sa drugim programima u susednim zemljama, poput Bosne i Hercegovine. Razmena dobrih praksi smatra se od vitalnog značaja za raspravu o izazovima i mogućim poboljšanjima u radu sa počinioцима nasilja u porodici, u skladu sa standardima Istanbulske konvencije.

HRVATSKA

Pritvorski i van-pritvorski obavezni programi za počinioce⁸⁴

Hrvatska je od kraja 2000-ih prepoznala značaj rada sa počinioцима nasilja u porodici i seksualnim prestupnicima. U skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici⁸⁵, od muških ili ženskih počinilaca može se tražiti da učestvuju u programu koji može biti ili u zajednici ili u pritvoru, u zavisnosti od toga da li je predmet klasifikovan kao prekršajni ili kao krivični. Počinioци koji su počinili rodno zasnovana dela u Hrvatskoj predstavljaju malu grupu prestupnika u ukupnoj populaciji. Međutim, preduzeti su važni naponi prema ovoj grupi kako bi se suzbile posledice rodno zasnovanih dela za žrtve i za društvo uopšte. U većini slučajeva sudovi nalažu program psihosocijalnog rada kao dodatak kaznenoj meri, a poseban kognitivno-bihejvioralni rad se obavlja i tokom uslovnog izdržavanja kazne i u zatvoru.

82 Save the Children, norveška ambasada, Komisija EU, SIDA i Imaneh Switzerland.

83 Organizacija Woman to Woman (WtW) osnovala je Savetodavni centar za muškarce i dečake (SCMD) kako bi doprinela smanjenju nasilja u porodici i bezbednosti žrtava nudeći specijalizovane usluge počinioцима. Više informacija dostupno na: grujatekgrujaja.com

84 Ovaj odeljak zasnovan je na dva izlaganja održana tokom Godišnje konferencije organizacije RSP 2020, „Programi za zatvorsko, uslovno izdržavanje kazne i za počinioce – saradnja za promene“, 2-3. septembra 2020. god. Intervencija Senke Damjanović (Dom Duga Zagreb, Hrvatska), „Radionica 5: Hrvatski model programa za počinioce – Sličnosti, razlike i izazovi programa u zajednici i zatvorskom sistemu“, dostupni na: <https://youtu.be/Y3h6E0A6Yok>. Glavni govor koji je održala Jana Spero, pomoćnica ministra u Upravi za zatvorsko i uslovno izdržavanje kazne, i potpredsednica Konfederacije evropskih službi za uslovne kazne (CEP), „Rad sa počinioцима rodno zasnovanog nasilja u hrvatskom krivičnopravnom sistemu“, dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=OnY048pTnJQ&list=PLRmYyMTndST4QdrWys1pMtdWDn0zZbsWx&index=1>

85 Zakon je usvojen 2003. godine, a izmenjen i dopunjen 2009. godine: Hrvatski sabor, član 1(2) Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, Zagreb (6. novembar 2009. godine).

Program psihosocijalnog rada u zajednici

Dom Duga u Zagrebu, osnovan 2007. godine, prva je organizacija u Zagrebu koja nudi savetovanje i podršku ženama i deci žrtvama nasilja u porodici⁸⁶. Od 2009. godine takođe je otvorio i program PSR (psihosocijalnog rada sa počiniocima), koji se odnosi samo na počinioce prekršajnih dela i sprovodi se u okruženju koje nije pritvorsko. Danas je organizacija članica EMRSP.

Ako se počinilac uputi na program, isti mora da prođe kroz tri različite faze. Početna faza sastoji se od dva do četiri pojedinačna sastanka, na kojima pomagači upoznaju osobu i situaciju, procenjuju nivo motivacije i sistematski kontaktiraju žrtvu. Druga faza je najvažniji deo programa. Počinioci učestvuju u grupnom radu svake nedelje, oko dva sata, tokom 16 nedelja. Tokom ovog perioda, osoblje predlaže nekoliko modula koji ilustruju različite oblike nasilja i njihove posledice, kako bi podstakli prepoznavanje zlostavljanja kao izabranog ponašanja. Pomagači, takođe, rade na odgovornosti, komunikaciji i socijalnim veštinama, kao i na usvajanju pozitivnih i ravnopravnih odnosa uz poštovanje. Faza vršenja procene počinje odmah po završetku programa i traje oko šest meseci. Sud odmah dobija obaveštenje o rezultatima i eventualnom recidivu počinioca. Stručnjaci iz Ministarstva pravde zaduženi su za nadgledanje ishoda programa. Žrtva se takođe sistematski obaveštava i poziva da učestvuje na sastanku na kojem osoblje vrši procenu promena u stavovima i ponašanju počinioca. Tokom ove faze procene, stručnjaci prate ponašanje počinilaca i moguća nova dela nasilja.

Program PSR nije ograničen na muškarce počinioce zlostavljanja intimnih partnera, jer prihvata i počinioce žene i počinioce različitih oblika nasilja u porodici, poput nasilja nad starijim roditeljima ili maloletnicima. U svakom od ovih slučajeva ustanove moraju da prilagode module prema vrsti počinioca. Važno je napomenuti da program ne prihvata osobe sa teškim umnim poremećajima, sa problemima zavisnosti ili sa slabom motivacijom za promene.

Osiguranje bezbednosti žrtve jedan je od stubova programa i u tu svrhu se sa žrtvom kontaktira u nekoliko faza. Na početku programa PSR, žrtva može da iznese svoje stanovište o odnosu i zlostavljanju; dobija informacije o svojim pravima i o dostupnim uslugama podrške; dobija mogućnost da saopšti bilo koju relevantnu promenu u ponašanju svog partnera. Žrtve se, takođe, kontaktiraju nakon završetka programa ili ako se počinilac povuče iz njega; u ovom slučaju obaveštava se i policija. Nekoliko ustanova učestvuje u pružanju podrške žrtvama, u skladu sa nacionalnim „Protokolom o postupanju u slučajevima nasilja u porodici“. Rad sa počiniocima smatra se delom sveobuhvatnog i integrisanog pristupa u odgovoru na nasilje u porodici.

Program „Možete to učiniti drugačije“ koji vodi Služba za uslovne kazne

---

Program „Možete to učiniti drugačije“ pokrenut je 2018. godine, a sprovodi ga Služba za uslovne kazne sa posebnim fokusom na postupanje sa počiniocima nasilja u porodici. Program je osmišljen u okviru programa podrške EU za razvoj usluga za uslovne kazne. Pandani iz „Generalne uprave za otvoreni režim i alternativne kazne i mere“ pri Ministarstvu unutrašnjih poslova u Španiji obezbedili su posebnu obuku o merama rehabilitacije za počinioce rodno zasnovanog nasilja. Većina ustanova ima iskustvo u psihologiji, socijalnom radu i pedagogiji.

Program se zasniva na grupnom radu (grupe između 8 i 10 učesnika), ali u slučaju malog broja počinilaca, umesto toga mogu se ponuditi individualna savetovanja⁸⁷. Glavni cilj programa „Možete to učiniti drugačije“ je smanjenje RZN. Ostali ciljevi obuhvataju ograničavanje faktora rizika, promenu seksističkih stavova i promociju novih zdravih koncepata muškosti. Kao i program PSR, strukturiran je u tri faze: motivaciona faza, faza intervencije i faza praćenja. Tokom motivacione faze (tri pojedinačna sastanka), stručnjaci vrše procenu ličnog stanja počinioca, podižu svest o posledicama i implikacijama ponašanja počinioca, podstiču motivaciju za promene, definišu pojedinačne ciljeve sa osobom i razvijaju plan za budući rad. Faza intervencije obuhvata 24 sastanka, a koji obuhvataju nekoliko tema (emocionalna inteligencija, samokontrola, upravljanje besom, empatija, ljubomora, psihološko nasilje, zdravi odnosi, zaštita dece, sprečavanje novih dela nasilja). Na kraju, faza praćenja ima za cilj praćenje promene počinioca u stavovima i ponašanju tokom oko mesec dana.

Budući da je prva grupa prestupnika pokazala veliko zadovoljstvo programom, ustanove planiraju da osmisle posebne istraživačke projekte kako bi redovno vršile ocenu efikasnosti programa.

⁸⁶ Više informacija dostupno na: www.duga-zagreb.hr

⁸⁷ Na primer, grupni rad je bio moguć 2018. godine, ali je 2019. program ponudio samo pojedinačne sastanke.

BOSNA I HERCEGOVINA

Udruženje građana „Budućnost“ Modriča

Udruženje građana „Budućnost“ nevladina je organizacija osnovana 1996. godine. Pored lobiranja i zalaganja, „Budućnost“ radi na prevenciji nasilja u porodici i zaštiti žrtava, pružajući podršku ženama u javnom i političkom životu, podižući svest žena i široj javnosti o njihovim pravima, kao i o raznim drugim devijantnim ponašanjima i problemima u društvu, uz prevazilaženje etničkih barijera i doprinoseći procesu izgradnje mira u Bosni i Hercegovini. Glavne aktivnosti su: zaštita ljudskih i društvenih prava; edukacija građana, posebno žena i mladih, sprečavanje nasilja nad ženama i decom u saradnji sa relevantnim institucijama i telima pružanjem pravnih usluga i zalaganjem: SOS linije, sigurna kuća – prihvatilište za žene i decu; psihosocijalni rad sa počiniocima i obrazovni rad sa mladim dečacima; emocionalna, psihološka i humanitarna podrška; humanizacija odnosa među polovima; poboljšanje zdravstvene zaštite žena; humanitarni rad za podršku i pomoć ugroženim pojedincima i grupama.

Vive žene – Tuzla, Udruženje građana Tuzla

Organizacija Vive žene nevladina je organizacija osnovana 1994. godine tokom rata, koju su podržavale žene iz Dortmunda, Nemačka. Glavni fokus je na psihosocijalnoj pomoći i podršci žrtvama rata, mučenja i nasilja, kao i na jačanju kapaciteta drugih organizacija i institucija i predstavljanje multidisciplinarnog, demokratskog i participativnog pristupa u radu sa traumatizovanim porodicama i pojedincima. Sa svojim multidisciplinarnim timom, organizacija Vive žene pruža efikasnu psihosocijalnu podršku kroz porodičnu terapiju, individualnu i grupnu psihoterapiju, medicinsku zaštitu, socijalnu i pravnu konsultaciju i podučavanje u centru i zajednici.

SRBIJA

OPNA – Nacionalna mreža za programe rada sa počiniocima nasilja u porodici Kragujevac

---

OPNA je nacionalna mreža za programe rada sa počiniocima nasilja u porodici. Organizacija je srpska neformalna mreža od 8 organizacija, osnovana 2015. godine. Organizacije članice nalaze se u 8 gradova u Srbiji i obezbeđuju rad sa muškarcima koji vrše nasilje nad intimnim partnerima. Sve organizacije članice poštuju iste programske standarde.

Preporuke

Prevenција

- Prevenција je jedan od četiri stuba Istanbulske konvencije (Poglavlje III) i predstavlja kontekst za uspostavljanje programa za počiniocce (član 16. Istanbulske konvencije).
- Kosovo* je i dalje rodno neravnopravno društvo i uglavnom su rasprostranjeni tradicionalni pogledi na uloge i dužnosti muškaraca i žena. Seksistički stavovi i rodni stereotipi u osnovi su nasilja nad ženama i imaju direktan uticaj na percepciju nasilja u porodici. Kulturne norme često podstiču toleranciju prema nasilju nad ženama, na primer počinioci koji umanjuju nasilno ponašanje, žrtve tolerišu zlostavljanje intimnih partnera i radnici koji previđaju veličinu i posledice takvih kršenja. Rodno povezani stereotipi takođe kočće razvoj punog potencijala devojčica i dečaka.
- Sprečavanje nasilja muškaraca nad ženama tiče se društva u celini i zahteva niz intervencionih strategija, uključujući inicijative usmerene na dečake i muškarce. Seksistički stavovi i nasilno ponašanje među mladićima i dečacima, uključujući studente, i dalje se ponavljaju. Radnici prihvatilišta takođe su ukazali na nekoliko slučajeva dečaka koji su smešteni u prihvatilišta sa svojim majkama, a koji su pokazali potencijal kao budući počinioci. Strategije prevencije treba da imaju za cilj promovisanje jednakih nenasilnih odnosa u ranim fazama, pre nego što bilo koji dečak ili muškarac postane počinilac.

Preporuke

- Osmisliti **inicijative za podizanje svesti** za promociju rodne ravnopravnosti i informisati širu javnost o različitim oblicima rodno zasnovanog nasilja i njihovom uticaju na žrtve i na društvo u celini (član 13. Istanbulske konvencije). Civilno društvo, međunarodne organizacije, privatni sektor i mediji mogli bi aktivno doprineti osmišljavanju posebnih kampanja usmerenih na muškarce i dečake, čiji je cilj preispitivanje tradicionalnih rodni uloga i promovisanje nenasilne muškosti s poštovanjem (član 17. Istanbulske konvencije).
- Podsticati inicijative za rodnu ravnopravnost na **svim nivoima obrazovanja**, od predškolskog do univerzitetskog (član 14. Istanbulske konvencije). Podržati projekte **u formalnom i neformalnom okruženju**. Priznati značaj nastavnika, predavača, pandana, verskih vođa i vođa zajednice kao **uzora** za alternativne i ravnopravnije oblike muškosti.
- Pružiti **mogućnosti obuke** (početne obuke i obuke tokom rada) svim kategorijama radnika, uključujući radnike koji rade na prvoj liniji, koji se bave i žrtvama i počiniocima (član 15. Istanbulske konvencije). Obuka bi trebalo da se usredsredi na rodnu ravnopravnost, na specifičnosti nasilja u porodici i na važnost procene rizika i upravljanja rizikom. Poseban fokus na to kako identifikovati počiniocce nasilja u porodici i postupati sa njima bio bi od najvećeg značaja.

Zakonodavni i okvir praktične politike za programe za počinioce

- Od 2004. godine kosovski* organi su preduzeli značajne korake u uspostavljanju zakonodavnog i okvira praktične politike koji se bavi problemom nasilja, kako bi poboljšali zaštitu i podršku za žrtve. Međutim, postojeće zakonodavstvo o programima za počinioce nije u skladu sa uslovima Istanbulske konvencije. Administrativna uputstva br. 12/2012 i br. 2/2013 tiču se samo određenih kategorija počinitelaca, naime prestupnika sa problemima mentalnog zdravlja ili sa problemima zavisnosti od alkohola ili narkotika, i nisu uspjeli da obuhvate širi spektar nasilnika u porodici.
- Trenutno, Standardni operativni postupci ne predviđaju posebne smernice za rad sa počiniocima nasilja u porodici.
- Iako nekoliko dokumenata praktične politike predviđa uspostavljanje programa za počinioce, takve usluge nisu pružene zbog nedostatka znanja, finansijskih sredstava i infrastrukture.
- Službe koje se bave počiniocima nasilja u porodici nisu deo postojećih opštinskih koordinacionih mehanizama.

Preporuke

- Izraditi posebne **zakone** čiji je cilj uspostavljanje i obaveznih i dobrovoljnih programa za počinioce širom Kosova*.
- U **izmenjenu verziju Zakona o zaštiti od nasilja u porodici** uneti posebne mere usmerene na počinioce nasilja u porodici.
- Izraditi precizan **okvir praktične politike** za razvoj rada sa počiniocima na institucionalnom nivou i obezbediti ispravnu primenu programa, u skladu sa međunarodnim standardima i najboljom praksom.
- Uneti posebne mere usmerene na počinioce nasilja u porodici u novu **Strategiju protiv nasilja u porodici** i obezbediti utvrđivanje realnih rokova za dostižnih ciljeva. Pored toga, obezbediti postupke za praćenje da bi se izvršila provera konkretne primene mera politike u ovoj oblasti.
- Uvesti posebne smernice za delovanje u **SOP** da bi se garantovalo da je rad sa počiniocima uzet u obzir u okviru međuinstitucionalnog odgovora na nasilje u porodici.

Pristup programima za počinioce

- Za sada su posebni programi za počinioce nasilja u porodici dostupni samo u Prištini (SIT centar) i Đakovici (Sigurna kuća), na osnovu samo-upućivanja ili preko službe za uslovne kazne na osnovu primene kazne. Ova početna iskustva ostaju nepoznata većini ljudi i treba ih dalje razvijati u skladu sa međunarodnim standardima.
- Prema važećim zakonima, upućivanje počinitelaca na program za postupanje može se izvršiti samo na osnovu sudske naloga ili kao mera zaštite. Trenutno je procenjeni broj počinitelaca koji pohađaju obavezni program mali.
- Programi za upravljanje besom za osuđene prestupnike dostupni su u nekim pritvorskim centrima na Kosovu*. Međutim, u zatvorskom sistemu se ne nude posebni programi koji su usmereni na počinioce nasilja u porodici.
- Javne zdravstvene ustanove, poput Kosovskog forenzičko psihijatrijskog instituta, odgovorne su za rad sa počiniocima. Pristup zdravstvenim ustanovama je ograničen i nije u skladu sa standardima.

Preporuke

- Podstaknuti **geografsku distribuciju programa**, čineći male centre dostupnim na opštinskom nivou na teritoriji Kosova*, umesto samo jedne centralne službe za počinioce.
- Obezbediti **različite vrste programa za počinioce** (dobrovoljnih i obaveznih; u pritvorskim i van-pritvorskim uslovima), prema nekoliko stepena nasilja i različitim vrstama krivičnih dela.
- Obezbediti da se **upućivanje** na programe **odnosi na sve počinioce** nasilja u porodici, ne ograničavajući se na određene kategorije prestupnika. Bez obzira da li osoba potpada pod kategoriju posebnih potrebe, poput zavisnosti od alkohola i narkotika, zbog mentalnog zdravlja, trebalo bi zagwarantovati upućivanje u druge specijalizovane službe.
- Omogućiti **upućivanje** na programe za počinioce u **različitim fazama**: tokom istražnog zatvora, u parničnom postupku, kao dodatak nalogu za zaštitu, u krivičnom postupku, u zatvoru i kao nastavak nakon puštanja na slobodu. Ovaj sveobuhvatan pristup mogao bi da podstakne žrtve da podnose prijave, jer bi žene videle promene u ponašanju počinitelaca čak i u ranim fazama nasilja, pre nego što ono preraste u ozbiljnije oblike zlostavljanja.
- Dodeliti dovoljno **finansijskih sredstava** za razvoj i stalno funkcionisanje programa za počinioce, umesto kratkoročnih budžeta za povremene projekte. Podstaci i priznati savezi između programa za počinioce i službi za podršku ženama kako bi se izbegla konkurencija oko finansijskih sredstava.
- Podržati programe koje su pokrenuli **Sigurna kuća** u Đakovici i **SIT centar** u Prištini, obezbeđujući adekvatno finansiranje i tehničku podršku (mogućnosti obuke, saradnja sa drugim ustanovama, učešće u lokalnim i međunarodnim mrežama, itd.). Iskustva ova dva lokalna centra mogu se dalje razvijati i mogu poslužiti kao inspiracija za ostale usluge na Kosovu*.

Koordinisana politika i saradnja sa službama za podršku ženama

- Iako na Kosovu* postoje opštinski mehanizmi za koordinaciju nasilja u porodici, njihova efikasna primena je i dalje izazov. Neuspešna saradnja među službama prepoznata je kao glavna prepreka adekvatnom odgovoru na nasilje u porodici.
- Rad sa počiniocima do danas nije integrisan u međuinstitucionalni odgovor na nasilje u porodici.
- Organizacije poput SIT centra u Prištini i Sigurne kuće u Đakovici razvile su eksperimentalne prakse usmerene na počinioce i uložile važne napore u saradnji sa drugim organizacijama. Međutim, formalni sporazumi između službi i posebni postupci za kontaktiranje žene žrtve još uvek nisu uspostavljeni.

Preporuke

- Usvojiti **sveobuhvatan pristup** u odgovoru na nasilje u porodici, usredsređujući se na žene, decu i počinioce.
- Podstaci razvoj **posebnih sporazuma između programa za počinioce i drugih ustanova**.
- Poboljšati postojeće mehanizme koordinacije kako bi se obezbedio efikasan **sistem upućivanja, razmena informacija i koordinisana procena** rizika među službama. Zavodi za zdravlje, CSR, služba za uslovne kazne i popravna služba, zatvorska uprava i policija trebalo bi da budu uključeni u suzbijanje nasilja muškaraca i praćenje ponašanja počinitelaca.
- Uspostaviti **protokole po potrebi između programa za počinioce i službi za podršku ženama**, kako bi se obezbedio efikasan koordinisani odgovor na nasilje u porodici i praćenje promena u ponašanju počinioca. Radnici prihvatilišta predstavljaju strateške saveznike u zadatku koordinacije, jer iz iskustva znaju posebnu dinamiku moći i kontrole koja podvlači vršenje nasilja.
- Obezbediti **koordinisano prikupljanje podataka** o slučajevima počinitelaca nasilja u porodici između službi.
- Redovno **vršiti procenu uticaja** programa na sprečavanje novih i težih dela nasilja.

Rodna perspektiva i usklađenost sa međunarodnim standardima

- Na Kosovu* nasilje muškaraca nad intimnim partnerima i dalje se često smatra rezultatom konzumacije alkohola i narkotika ili problema mentalnog zdravlja. Dalje, to je često povezano sa nezaposlenošću, nepismenošću i siromaštvom.
- Neki radnici koji rade u različitim službama i ustanovama ne shvataju nasilje u porodici kao rodno zasnovano nasilje i ne uvažavaju počinioce kao muškarce koji namerno pribegavaju nasilju da bi pokazali moć i kontrolu nad svojim partnerima, bez obzira na druge faktore.

- Rad koji je trenutno dostupan na Kosovu* za počiniocice nasilja u porodici nije zasnovan na rodno shvaćenom nasilju u porodici. Počinioci nasilja u porodici se ne izjednačavaju sa ostalim uobičajenim prestupnicima. Bez obzira da li se rad obezbeđuje u kontekstu službe za uslovne kazne i popravne službe, zatvorskog sistema ili javnih zdravstvenih ustanova, programi moraju da se bave specifičnostima ove populacije i povežu sa postojećim strukturnim rodno nejednakostima. Shodno tome, programi koji su usmereni na počiniocice ne bi trebalo da budu svedeni na konzumaciju alkohola i supstanci, upravljanje besom ili lekove.
- Programi za počiniocice ne smeju imati za cilj pomirenje partnera ili posredovanje između supružnika. Suzbijanje nasilja kod muškaraca mora biti povezano sa zaštitom ljudskih prava i bezbednosti žrtava. Nasilje nad ženama u kontekstu intimnih odnosa je izabrano ponašanje i počinioci moraju da sebe smatraju odgovornim za svoja dela.

Preporuke

- Promovisati **inicijative za podizanje svesti** o rodnoj ravnopravnosti, nasilju nad ženama i nasilju u porodici, u skladu sa uslovima Istanbulske konvencije.
- Podsticati **produblјivanje posebnog znanja i kompetencija** o programima za počiniocice, u skladu sa međunarodnim standardima i najboljom praksom. Mogućnosti obuke mogu da obuhvata donosiocice odluka i zakonske agencije, kao i različite profesionalne kategorije na centralnom i lokalnom nivou.
- Uspostaviti posebne postupke za **procenu rizika i upravljanje rizikom** koji će se sprovoditi u određeno vreme, tokom učešća počinitelaca u programu.
- Povećati kapacitet **radnika na prvoj liniji** uključenih u pružanje usluga počiniocima, uključujući početnu obuku i obuku na radnom mestu.
- Ponuditi **programe obuke** radnicima koji nude programe za počiniocice, sa posebnim fokusom na nasilje u porodici kao rodno zasnovano nasilje.
- Podržati **studijske posete, razmenu programa obuke** i sastanke sa radnicima iz drugih zemalja ili sa organizacijama članicama EMRSP.
- Služiti se iskustvom i **podrškom EMRSP**.

Lokalni standardi i smernice

- Trenutno na Kosovu* ne postoje jedinstveni standardi i smernice za rad sa počiniocima. Radnici koji se bave počiniocima u nekoliko ustanova ne poštuju određene protokole za postupanje, što za žrtve povlači nekoliko rizika.
- Izolovane eksperimentalne inicijative usmerene na počiniocice, poput SIT centra u Prištini i Sigurne kuće u Đakovici, crpele su inspiraciju iz različitih međunarodno priznatih pristupa. Međutim, radnici koji rade u ove dve službe nisu podelili svoja iskustva niti su razvili zajedničke smernice za praksu.

Preporuke

- Izvršiti **procenu potreba** među službama koje direktno ili indirektno rade sa počiniocima nasilja u porodici, kako bi se utvrdili praktični uslovi koje lokalne službe i ustanove iznose u pogledu postupanja sa počiniocima. Radeći u bliskom kontaktu sa žrtvama, službe za podršku ženama su istorijski razvile važne kompetencije u ovoj oblasti i trebalo bi da budu aktivno uključene u ovaj proces.
- Podstaci stvaranje **radne grupe** za izradu standarda, definisanje smernica i uspostavljanje kriterijuma za licenciranje za rad sa počiniocima nasilja u porodici. Pod koordinacijom Ministarstva pravde, nacionalnog koordinatora za zaštitu od nasilja u porodici i Agencije za rodnu ravnopravnost, radnu grupu bi trebalo da čini civilno društvo, uključujući službe za podršku ženama, kosovske* institucije i međunarodne organizacije.
- Razviti **standarde** za usklađivanje postojećih iskustava u radu sa počiniocima širom Kosova*, inspirisanih međunarodnom praksom i prilagođenih posebnom kontekstu Kosova*.
- Definirati **posebne smernice i strukturirani program** za konkretno uvođenje programa za počiniocice, koji bi obuhvatili višedimenzionalni pristup počiniocima i rodnu perspektivu. Sadržaj modula prilagođava se okruženju, vrsti krivičnog dela, stepenu nasilja, nivou motivacije učesnika.
- Uspostaviti transparentne **kriterijume za licenciranje** programa za počiniocice.
- Podržati uspostavljanje **mreže programa i usluga za počiniocice** širom Kosova*.
- Sistematski **prikupljati podatke** kako bi se procenio uticaj programa i ocenio recidivizam.
- Dati prednost **razmeni informacija i praksi** u kontekstu Kosova* i sa drugim zemljama u regionu.

Dodatak I: Okvir o rodnoj ravnopravnosti i nasilju nad ženama

Glavni zakoni

- Ustav Kosova. Kroz član 22 Ustava, nekoliko međunarodnih konvencija se direktno primenjuje na Kosovu* i imaju prioritet nad domaćim zakonima. To obuhvata i Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena. Takođe, od septembra 2020. godine, Skupština Kosova* je odobrila ustavne amandmane koji omogućavaju direktnu primenljivost Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici - Istanbulske konvencije.
- Zakon br. 05/L-020 o rodnoj ravnopravnosti, 2015, definiše i zabranjuje rodno zasnovano nasilje (član 4)
- Zakon br. 03/L-182 o zaštiti od nasilja u porodici (2010). Članovi 4. i 9. uređuju psihosocijalni rad, kao i lečenje zavisnosti od alkohola i narkotika za počinioce nasilja u porodici, koje se nalaže u kombinaciji sa drugim merama zaštite predviđenim zakonom
- Krivični zakonik Kosova br. 04/L-082. Nedavna reforma Krivičnog zakonika 14. aprila 2019. (član 248) definiše nasilje u porodici na sledeći način: „1. Ko počinio fizičko, psihološko ili ekonomsko nasilje ili zlostavljanje u svrhu povrede dostojanstva druge osobe u porodičnim odnosima, kažnjava se zatvorom od jedne do tri godine“
Zakon br. 04/L-172. Uredba br. 22/2015 o definisanju postupka za priznavanje i proveru statusa žrtava seksualnog nasilja tokom oslobodilačkog rata na Kosovu*
- Administrativno uputstvo br. 12/2012 o utvrđivanju mesta i načina psihosocijalnog rada za počinioce nasilja u porodici
- Administrativno uputstvo br. 02/2013 o uspostavljanju lečenja zavisnosti od alkohola i supstanci

Standardi i smernice

- Standardne operativne procedure (SOP) za zaštitu od nasilja u porodici na Kosovu* (2013), koje je objavila Agencija za ravnopravnost polova
- Smernice za politiku izricanja kazne na Kosovu koje je izdao Vrhovni sud Kosova* 2018. godine

Strategije

- Kosovski program i akcioni plan protiv nasilja u porodici 2011-2014 (2011)
- Nacionalna strategija za zaštitu od nasilja u porodici i Akcioni plan 2016-2020 (2016). Jedan od glavnih stubova Strategije je „Rehabilitacija i reintegracija“ (Stub 4), koji predviđa „uspostavljanje ustanova za rehabilitaciju i savetodavnih centara sa obaveznim programima za počinioce nasilja u porodici“ (Poseban cilj 4.4.)
- Kosovski program za rodnu ravnopravnost (2020 - 2024)

Dodatak II: Spisak konsultovanih subjekata

Domaći organi

- Ministarstvo pravde
- Agencija za rodnu ravnopravnost
- Ministarstvo rada i socijalne politike

Javni organi

- Nacionalna služba za uslovne kazne, predstavništvo u Đakovici
- Forenzičko psihijatrijski institut
- Popravna služba, Služba za procenu i klasifikaciju zatvorenika

Nevladine organizacije i civilno društvo

- Mreža žena Kosova
- „Sigurna kuća“, prihvatilište u Đakovici
- Kosovski institut za istraživanje i razvoj politike
- SIT centar
- Evropska mreža za rad sa počiniocima
- Savetodavna linija za muškarce i dečake, Tirana

Međunarodne organizacije za ljudska prava

- UN Women
- UNFPA

Bibliografija

Agencija za rodnu ravnopravnost (2019) *Ocena stepena primene Standardnih operativnih procedura za zaštitu od nasilja u porodici na Kosovu*, Priština.

Agencija za rodnu ravnopravnost (2020) *Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2020-2024*, Priština. Dostupno na: <https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/AGE%20Kosovo%20Program%20for%20Gender%20Equality%202020-2024.pdf>

Centar za društvene studije i održivi razvoj (2019) *Rodni stereotipi i obrazovni izbori na Kosovu*. Dostupno na: http://helvetas-ks.org/eye/file/repository/LEAP_projekti_eng_print_v1_3_.pdf

Preporuka Saveta Evrope (2002) *Rec 2002 (5) o zaštiti žena od nasilja*, Savet Evrope, Strazbur.

Savet Evrope (2008) *Borba protiv nasilja nad ženama: minimalni standardi za usluge podrške*, Savet Evrope, Strazbur.

Savet Evrope (2011) *Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, Savet Evrope, Strazbur. CETS No. 210

Savet Evrope (2014) *Programi za počiniocce nasilja u porodici i seksualnog nasilja: Član 16. Istanbulske konvencije*. Strazbur: Savet Evrope.

Savet Evrope (2017) *Mapiranje usluga podrške za žrtve nasilja nad ženama na Kosovu**, Savet Evrope, Strazbur.

N. Fornsvort i A. Kosaj-Mustafa (2008). *Bezbednost počinje kod kuće: Istraživanje za potrebe prve nacionalne strategije i akcionog plana protiv nasilja u porodici na Kosovu* (Agencija za rodnu ravnopravnost). Priština. Dostupno na: <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20130715145730743-1.pdf>

Agencija za osnovna prava (2014) *Nasilje nad ženama: Istraživanje širom EU*. Beč: FRA.

E. V. Gondolf (1985) *Men Who Batter: An Integrated Approach for Stopping Wife Abuse*. Holmes Beach, FL: Learning Publications.

E. V. Gondolf (2012) *The Future of Batterer Programs. Reassessing Evidence-Based Practice*.

E. V. Gondolf, D. Rasel (1986) The case against anger control treatment programs for batterers, *Response*, 9 (3): 2–5.

Hegeman-Vajt i ostali (2010) *Factors at play in the perpetration of violence against women, violence against children and sexual orientation violence – A multi-level interactive model*. Dostupno na: <https://www.humanconsultancy.com/assets/understanding-perpetration/understanding-perpetration.html>

Dž. Hern (1998) *The violence of men: how men talk about and how agencies respond to men's violence to women*, Sage.

K. Keljmendi (2015) „Nasilje nad ženama u porodici na Kosovu: Kvalitativna studija iskustava žena“, *Journal of Interpersonal Violence* 2015, Izdanje 30 (4) 680–702.

Kosovska agencija za statistiku (2019a) *Siromaštvo u potrošnji u Republici Kosovo*, Priština. Dostupno na: <https://ask.rks-gov.net/media/4901/poverty-statistics-2012-2017.pdf>

Kosovska agencija za statistiku (2019b) *Anketa o radnoj snazi 2019*, Priština. Dostupno na: <https://ask.rks-gov.net/media/5412/labour-force-survey-2019.pdf>

Mreža žena Kosova (2008) *Eksplanatorno istraživanje o obimu rodno zasnovanog nasilja na Kosovu i njegovom uticaju na reproduktivno zdravlje žena*, Priština.

- Mreža žena Kosova (2015) *Nema više opravdanja: Analiza stavova, slučajeva i institucionalnih odgovora na nasilje u porodici na Kosovu*, Mreža žena Kosova, Priština. Dostupno na: <https://www.womensnetwork.org/documents/20151124105025622.pdf>
- Mreža žena Kosova (2016) *Seksualno uznemiravanje na Kosovu*, Priština. Dostupno na: <https://womensnetwork.org/publications/sexual-harassment-in-kosovo/>
- Mreža žena Kosova (2018) *Rodna analiza na Kosovu*, Priština. Dostupno na: <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/womens-network.pdf>
- Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije (2019) *Statistika obrazovanja na Kosovu, 2018-2019*, Priština. Dostupno na: <https://masht.rks-gov.net/uploads/2019/08/education-statistics-2018-2019.pdf>
- Ministarstvo pravde (2015) *Izveštaj o oceni Kosovskog programa protiv nasilja u porodici i Akcionog plana 2011-2014*, Priština. Dostupno na: <https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Publikimet%20ABGJ/Evaluation%20of%20NSAPDV%20english.pdf>
- Ministarstvo pravde (2016) *Nacionalna strategija za zaštitu od nasilja u porodici i Akcioni plan (2016-2020)*, Priština.
- D. Morina (2019) „Rodno zasnovano nasilje na Kosovu: Kritični pregled policijskog odgovora, ERAC, Priština. Dostupno na: http://kgscenter.net/site/assets/files/1742/gender_base_violence_eng-1.pdf
- OEBS (2019a) *Prihvatišta za žrtve nasilja u porodici na Kosovu*, dostupno na: https://www.osce.org/files/Report%20on%20Shelters%20for%20victims%20of%20domestic%20violence%20in%20Kosovo_eng.pdf
- OEBS (2019b) *Dobrobit i bezbednost žena. Glavni izveštaj*. Dostupno na: https://www.osce.org/files/documents/9/2/413237_0.pdf
- OEBS / UNFPA (2018), *Stanovište muškaraca o rodnoj ravnopravnosti na Kosovu* Glavni nalazi iz Međunarodne ankete o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti (IMAGES)*. Dostupno na: <https://www.osce.org/files/documents/7/e/382507.pdf>
- E. Pens, M. Pajmar (1993) *Education Groups for Men Who Batter: The Duluth Model*. New York: Springer.
- Pavлак, Krasnići i Seljaci (2016) *Procena dinamike pola i moći na Kosovu, završni izveštaj*, USAID.
- A Kosaj-Mustafa, D. Morina (2018) *Pristup pravdi za žrtve rodno zasnovanog nasilja na Kosovu: Ukidanje nekažnjivosti za počiniocе*, Civilno društvo za ljudska prava, Priština. Dostupno na: https://www.cshr-ks.org/wp-content/uploads/2019/03/Accessing_Justice_for_Victims_of_Gender_Based_Violence_in_Kosovo_Ending_Impunity_for_Perpetrators_820425.pdf
- Ujedinjene nacije (2010) *Priručnik za zakone o nasilju nad ženama*. Dostupno na: <https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20violence%20against%20women.pdf>
- USAID (2018) *Procena roda, LGBTI i lica sa invaliditetom*. Dostupno na: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00T8D4.pdf
- WAVE (2017) *Prevention and Support Standards for Women Survivors of Violence – A Handbook for the Implementation of the Istanbul Convention*. Dostupno na: http://files.wave-network.org/trainingmanuals/WAVE_Handbook_2017.pdf
- WAVE (2019) *Mapping of sexual violence services in the Western Balkans and Turkey*. Dostupno na: https://cssplatform.org/wp-content/uploads/2019/10/CSSPWAVE_SVReport190927_web.pdf
- N. Vestmarlend, L. Keli (2012) „Why Extending Measurements of „Success“ in Domestic Violence Perpetrator Programmes Matters“ *British Journal of Social Work* 1, 19;
- N. Vestmarlend, L. Keli (2016) „Intimate partner sexual violence and perpetrator programmes. Project Mirabal findings.“ U delu: MekOrmond L. Plamer i ostali (eds) *Perpetrators of Intimate Partner Violence*. London: Routledge, str. 190–205
- N. Vestmarlend, L. Keli, Dž. Čalder-Mills (2010) *Domestic violence perpetrator programmes: what counts as success?*, London Metropolitan University and Durham University, London and Durham. Dostupno na: <https://dro.dur.ac.uk/11515/>
- EMRSP (nd) *Guidelines to develop standards*. Dostupno na: <https://www.work-with-perpetrators.eu/resources/guidelines>
- EMRSP (2019) *Probation and prison based programs for perpetrators of domestic and sexual violence: a European review*. Dostupno na: https://www.work-with-perpetrators.eu/fileadmin/WWP_Network/redakteure/Expert%20Essays/Expert_paper_prison_and_probation_final.pdf

www.coe.int

Savet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Ona obuhvata 47 zemalja-članica, od kojih su njih 28 članice Evropske unije. Sve zemlje-članice Saveta Evrope pristupile su Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava, ugovoru koji ima za cilj zaštitu ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadzire sprovođenje Konvencije u zemljama-članicama.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE